

ΓΙΑ ΤΑ ΣΑΡΑΝΤΑΧΡΟΝΑ
ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΟΥ «ΡΩΤΟΚΡΙΤΟΥ»
(1915 — 1955)

ΜΙΑ ΔΙΚΑΙΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

“Όσο περνούν τὰ χρόνια, τόσο και μελετᾶται περισσότερο ὁ Ρωτόκριτος κι ἀποχτάει καινούργιους θαυμαστὲς κι ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ Ἐξωτερικό. Δὲ λογαριάζεται τώρα πιά καθὼς ἄλλοτε σὰν ἓνα λαϊκὸ ἀνάγνωσμα, παρὰ τὸν βλέπουν ὅλοι σὰν τὸ «κατ’ ἐξοχὴν» ἔθνικὸ ἔπος τοῦ Νεώτερου Ἑλληνισμοῦ.

Συνθεμένος σε μιὰν ἐποχὴ, ποὺ διαμορφώνονταν ἀκόμα οἱ δυτικοευρωπαϊκὲς κλασικὲς λογοτεχνίες, ἀντιπροσωπεύει ἀξία τὴν Ἑλλάδα στὴ μεγάλη ἐκείνη κίνηση. Πλάϊ στὸν Τάσσο καὶ στὸ Μολιέρο εἶναι τώρα κι ὁ Βιτσέντζος Κορνᾶρος ἓνας Εὐρωπαῖος κλασικός.

Τοῦτο χρωσιέται πρῶτα - πρῶτα βέβαια στὴν ἀξία τοῦ ἔργου. “Ὁμως στὸ νὰ γίνῃ γνωστὴ καὶ ν’ ἀνιγνωριστῇ ἡ ἀξία τούτη, ὄχι λίγο συντέλεσε ἡ μεγάλη κριτικὴ ἔκδοση, ποὺ εἶδε στὰ 1915 τὸ φῶς στὸ Ἡράκλειο τῆς Κρήτης, δηλαδὴ στὸ Κάστρο, ὅπου παντρεύτηκε καὶ συμπλήρωσε τὴ συγγραφὴ τοῦ Ρωτόκριτου ὁ Βιτσέντζος Κορνᾶρος κατὰ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα.

Τώρα ποὺ οἱ σπουδὲς γύρω στὴν Κρήτη καὶ τὴν κρητικὴ λογοτεχνία πῆραν τόση διάδοση· ποὺ ἀνθολογίες τῆς κρητικῆς ποίησης ἄλλες ἐκδίδονται κι ἄλλες βρῖσκονται στὸ δρόμο τῆς ἔκδοσης· ποὺ οἱ δημοσιευόμενες ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς μελέτες πολλαπλασιάζονται· ποὺ οἱ ἔκδοσες τοῦ Ρωτόκριτου ἀκλουθοῦν ἢ μὲ τὴν ἄλλη· ποὺ ἐρευνητὲς ἀξιοὶ δὲν παύουν ν’ ἀναδιφοῦν στὶς βιβλιοθῆκες καὶ νὰ βρῖσκουν ὄλο καὶ καινούργια κείμενα κρητικά, εἶναι πιστεύω καιρὸς νὰ χυθῇ φῶς στὰ περιστατικά ποὺ προηγήθηκαν ἀπὸ τὴν ἔκδοση ἐκείνη τοῦ Ρωτόκριτου, γιατί αὐτὴ στάθηκε ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα ξεκινήματα γιὰ τὴν παραπέρα γόνιμη μελέτη τῶν κρητικῶν πνευματικῶν προϊόντων, ποὺ τόσο ἀξιόλογα συνεχίζεται.

Ἡ ἱστορικὴ ἐκείνη ἔκδοση ἔχει στὸ ξώφυλλό της τυπωμένα τὰ ὀνόματα τοῦ Στεφάνου Ἄ. Ξανθοῦδιδου σὰν ἐκδότη καὶ τοῦ Στυλιανοῦ Μ. Ἀλεξίου σὰν ἰδιοχρῆτη τοῦ τυπογραφείου, ἀπ’ ὅπου βγήκε τὸ βιβλίον.

Μὲ τὴ δημοσίευσή τῶν δυὸ ἄγνωστων ἀπὸ τὸ εὐρύτερο κοινὸ ντοκουμέντων ποὺ ἀκλουθοῦν παρακάτω σε φωτοτυπία· μὲ τὴν προσεχτικὴ ἐξέταση τοῦ τόμου τοῦ Ρωτόκριτου, ὅπως τυπώθηκε· καὶ μὲ προσωπικὲς μου θύμησες, θὰ δείξω, πὼς ἡ συμβολὴ τοῦ Ἀλεξίου στὸ ἱστορικὸ κι ἔθνικὸ ἔργο δὲν περιορίζεται στὴν πρωτοβουλία, στὴ χρηματοδότηση τῆς προπαρασκευῆς καὶ στὸ τύπωμα τοῦ βιβλίου, παρὰ ἀπλῶ-

νεται καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ στὴ φιλολογικὴ του συγκρότηση σε ποσοστὸ σημαντικό.

Πάνε σαράντα χρόνια ἀπὸ τὸ 1915. Καὶ δὲν εἶναι πολὺ νὰ ποῦμε, πὼς μέσα σ' αὐτὸ τὸ διάστημα, μιὰ καινούργια ἐπιστῆμη, ἡ Κρητολογία, συγκροτήθηκε, πού ὁ Ξανθουδίδης πρέπει νὰ λογαριάζεται πατέρας της. Στὸ γόνιμο ἐπιστημονικὸ του βίο, δὲν ἄφησε καμμιά ἀπὸ τὶς πολυποίκιλες ἐκδήλωσες τῆς μακρότατης ἱστορικῆς καὶ προϊστορικῆς ζωῆς τοῦ νησιοῦ, χωρὶς νὰ τὴν ἀγγίξη φωτεινά, βάζοντας παντοῦ θετικὰ θεμέλια καὶ δίνοντας πάντα σωστὲς ἐπιστημονικὲς κατεύθυνσες. Αὐτὸ τὸ λέω σὰ σε παρένθεση, γιατί θέλω ν' ἀποκλείσω τὴν ὑπόνοια, μήπως οἱ γραμμὲς αὐτὲς στρέφονται, ἔστω κι ἐλάχιστα, ἐνάντια στὸν κορυφαῖο ἐπιστήμονα κι ἐρευνητὴ τοῦ νησιοῦ, πού γιὰ τὴ μνήμη του μόνο θαυμασμὸ καὶ βαθειὰ ἐχτίμηση τρέφω.

Τὰ δυὸ ντοκουμέντα, πού δημοσιεύονται τώρα γιὰ πρώτη φορὰ, εἶναι α) Ἡ Ἐνοικητὴ Ἐπιστολή, πού οἱ Ξανθουδίδης καὶ Ἀλεξίου ἀπεύθυναν καὶ μοίρασαν ἔντυπη στὰ μέλη τῆς Γενικῆς Συνέλευσης τῶν Κρητῶν, μὲ ἡμερομηνία 30 τοῦ Ὀκτώβρη 1907 καὶ β) τὸ Συμφωνητικὸ, πού οἱ δυὸ συνεργάτες ὑπόγραψαν στὶς 13 τοῦ Μάρτη 1910, κι ὅπου ἐκθέτουν τὸ σκοπὸ τους γιὰ ἐκδόση τοῦ Ρωτοκρίτου μὲ κοινὴ καὶ τῶν δυὸ τους πνευματικὴ κι ἐπιστημονικὴ συνεργασία καὶ μὲ ἴσα δικαιώματα στὴν πατρότητα τοῦ ἔργου.

Α') ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΣΕΒ. ΓΕΝ. ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ

Κύριε Πρόεδρε καὶ λοιποὶ Κύριοι Πληρεξούσιοι,

Πρὸ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν ἡ Βουλὴ τῶν Κρητῶν διὰ ψηφίσματος αὐτῆς, τῆς 29 Ἰουλίου 1886, ἀνεγνώρισε τὴν ἀνάγκη τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἀνέθηκε δὲ τὴν ἐργασίαν ταύτην εἰς τὸν κ. Γιάνναρη, χορηγήσασα αὐτῷ πρὸς τοῦτο τρισεχιάς δραχμάς.

Διὰ τοῦ ποσοῦ τούτου ὁ κ. Γιάνναρης μετέθετο κατὰ τὸ 1888 εἰς Ἀγγλίαν καὶ ἐμελέτησε τὸ μοναδικὸν χειρόγραφον τοῦ Ἐρωτοκρίτου τὸ εὑρισκόμενον ἐν τῇ Ἀρλειανῇ συλλογῇ τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, καὶ ἐξέδωκεν ἀξιόλογον πραγματείαν «περὶ Ἐρωτοκρίτου καὶ τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ», χωρὶς ὅμως νὰ δυνηθῆ μέχρι τοῦ τελευταίου ἐπελθόντος θανάτου του νὰ ἐκδώσῃ καὶ τὸ κείμενον, διὰ τὴν ἑλλησφιν, ὡς φαίνεται, τῶν ἀπαιτουμένων χρηματικῶν μέσων.

Ἡ ἀνάγκη τὴν ὅποیان πρὸ εἰκοσιπενταετίας κατεῖδεν ἡ Κρητικὴ Βουλὴ κατέστη σήμερον μᾶλλον ἐπείγουσα καὶ ἐπιτακτικὴ. Πανταχόθεν ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἐξ Εὐρώπης ζητεῖται γνησία καὶ ἐπιστημονικὴ Κρητικὴ καὶ κριτικὴ ἐκδόσις τοῦ Ἐρωτοκρίτου, τοῦ σημαντικωτέρου τούτου ποιήματος τοῦ Μέσου καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τοῦ Ὀμήρου τῆς νέας Ἑλλ. Φιλολογίας, ὡς τὸν ἀπεκάλεσεν ὁ αἰόιδμος Κοραῆς.

Αἱ ἀπὸ δύο αἰῶνων κυκλοφοροῦσαι ἐκδόσεις τοῦ Ἐρωτοκρίτου ὀλογὲν διαφθερόμεναι κατέστησαν τὸ πῶλημα σχεδὸν ἀγνώριστον, καὶ ἐγένοντο αἰτία, ἵνα τὸ ἔξοχον αὐτὸ προῖον τῆς Κρητικῆς Μούσης μὴ τύχῃ ἐκτιμῆσεως ἀναλόγου τῆς σημασίας καὶ σπουδαιότητος αὐτοῦ.

Μία δθεν γνησία έκδοσις τοῦ Ἑρωτοκρίτου εἶναι σήμερον τοῦτο μὲν ἀπαίτησις ἐπιστημονική, τοῦτο δὲ ἀνάγκη ἐθνική, πολὺ δὲ θὰ τιμήσῃ καὶ τὸ Κρητικὸν ὄνομα, ἂν ἡ ἐργασία αὕτη γίνῃ, ὡς ὀφείλει, ὑπὸ Κρητὸς καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίσημον τῆς ἐλευθερωθείσης Κρήτης αἰγίδα.

Ἐργαζόμενοι πρὸ καιροῦ οἱ ὑπογεγραμμένοι εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, τῇ προτροπῇ καὶ ἐπιφανῶν λογίων, ἔχομεν ἤδη προχωρήσει τοσοῦτον, ὥστε δυνάμεθα νὰ διαθεβαλώσωμεν τὴν Σεβ. Συνέλευσιν ὅτι τάχιστα θὰ περατώσωμεν αὐτὰ, καὶ ὅτι ἡ ἐκτέλεισις αὐτοῦ θὰ γίνῃ ἐπαξίως τῆς σημασίας αὐτοῦ, ἂν ἡ Σεβ. Συνέλευσις ἀποφασίσῃ νὰ προσέλθῃ ἐπίκουρος καὶ εὐαρεστηθῇ νὰ προσδώσῃ τὸ ἐπίσημον κῦρος καὶ τὴν συνδρομὴν αὐτῆς πρὸς τοῦτο.

Ὅτι τὸ ἔργον δέον νὰ γίνῃ ὑπὸ Κρητὸς ἀναγνωρίζουσι πάντες· διότι μόνον Κρῆς ἔχων μητρικὴν γλῶσσαν τὸ ἰδιώμα τοῦ Ἑρωτοκρίτου δύναται νὰ κατανοήσῃ ἀκριβῶς, ἐρμηνεύσῃ καὶ ἀποκαταστήσῃ τὸ γνήσιον κείμενον. Πρὸς τῇ ἀκριβείᾳ δὲ γνώσει τοῦ Κρητικοῦ ἰδιώματος πρέπει νὰ συμβαδίζῃ καὶ ἡ ἄλλη ἐπιστημονικὴ παρασκευή.

Ὡς βάσιν τῆς ἐργασίας ἡμῶν θέσαμεν, πλὴν τοῦ ἐξαίρετου χειρογράφου τοῦ Λονδίνου, καὶ τὰς δύο πρώτας Ἐνετικὰς ἐκδόσεις, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο ἐξ ἄλλων χειρογράφων, κατεχομένων ὑπὸ τῶν Κρητῶν, τῶν καταφυγόντων εἰς Ἐπτάνησον καὶ Ἐνετίαν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κρήτης. Τὸ οὕτω καταρτιζόμενον κείμενον θὰ συνοδεύωσι σημειώσεις κριτικαὶ καὶ ἐρμηνευτικαί, θὰ ἐπακολουθήσῃ δὲ, ὡς ἀναγκαῖον ἐπίμετρον, γραμματικὴ καὶ γλωσσάριον τῶν ἰδιωματικῶν λέξεων καὶ φράσεων τοῦ ποιήματος χάριν τῶν μὴ Κρητῶν ἀναγνωστῶν, ἐν δὲ τῇ εἰσαγωγῇ θὰ ἐξετασθῶσι τὰ διάφορα προβλήματα τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ ποιητοῦ, τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐγένετο τὸ ποίημα, καὶ θὰ ἐπισυναφθῶσι φωτοτυπία τινὲς παρέχουσαι ἰδέαν τοῦ χειρογράφου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ εἰκόνων.

Καὶ τὸ μὲν πολῦτιμον χειρόγραφον τοῦ Λονδίνου ἔχομεν ἤδη πρὸ ὀφθαλμῶν, λαβόντες ἀντὶ ἀδροτάτης δαπάνης φωτογραφικὸν πανομοιότυπον καὶ τῶν 530 αὐτοῦ σελίδων μετὰ τῶν εἰκόνων, τῶν δὲ δύο πρώτων ἐκδόσεων τῆς Ἐνετίας, ἧτοι τοῦ 1713 καὶ τοῦ 1737, ὧν τῆς μὲν πρώτης τὸ μοναδικὸν ἀντίτυπον κατέχει ὁ ἐν Λονδίνῳ Πρεσβευτῆς τῆς Ἑλλάδος κ. Ἰωάν. Γεννάδιος, τῆς δὲ δευτέρας ἐν ἀντίτυπον εὑρίσκεται ἐν τῇ Ἐθν. Βιβλιοθήκῃ, κατέχομεν ἀντίγραφα κατ' ἀντιβολὴν ἀκριβέστατα.

Διὰ τὴν φωτογράφησιν τοῦ χειρογράφου καὶ τὰς ἀντιγραφὰς τῶν πρώτων ἐκδόσεων καὶ ἄλλας σχετικὰς ἐργασίας ἐδαπανήσαμεν μέχρι τοῦδε δισχιλίας δραχμᾶς. Ἡ δὲ ἐκτύπωσις τοῦ ὅλου ἔργου ἐξ 800 περίπου εἰς ὄγδοον σελίδων ἐπὶ λαμπροῦ χάρτου καὶ μὲ ἀνάλογον τῆς σημασίας τοῦ ἔργου φιλοκαλίαν θὰ ἀπαιτήσῃ 8 χιλ. δραχμῶν, ἧτοι ἡ δαπάνη θὰ συμποσῶθῃ εἰς 10 χιλ. δραχμᾶς.

Τὴν δαπάνην ταύτην ἀδυνατοῦμεν νὰ ὑποστῶμεν ἅπασαν, οὔτε πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ καλύψωμεν αὐτὴν ἐκ τῆς πωλήσεως ἀντιτύπων τοῦ βιβλίου. Δι' ὃ ζητοῦμεν τὴν ἀρωγὴν τῆς Σεβ. Συνελεύσεως μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι, ὅπως αὕτη ἐδείχθη ἄλλοτε πρόθυμος εἰς ὑποστήριξιν παρομοίων ἔργων, θέλει καὶ νῦν εὐαρεστηθῇ νὰ μᾶς καταβάλλῃ τοῦλάχιστον τὸ ἡμῖς τοῦ ἀνωτέρου ποσοῦ, καὶ προσδώσῃ διὰ ψηφίσματος αὐτῆς τὸ ἐπίσημον κῦρος, εἰς ἔργον τόσον ἐθνικὸν καὶ τόσον τιμητικὸν διὰ τὴν ἐλευθερωθείσαν Πατρίδα, διαβεβαίωμεν δὲ αὐτὴν ὅτι οὕτω θὰ δυνηθῶμεν ἐντός βραχέος χρόνου νὰ θέσωμεν εἰς ἐνέργειαν καὶ νὰ ἀποπερατώσωμεν τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ ἔργου.

Ἐν Ἑρακλείῳ τῇ 30 Ὀκτωβρίου 1907.

Διατελοῦμεν μετὰ σεβασμοῦ

Εὐπειθέστατοι

ΣΤΕΦ. ΕΑΝΘΟΥΔΙΑΗΣ, ΣΤΥΛ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Β') ΣΥΜΦΩΝΗΤΙΚΟΝ

Οἱ κάτωθι ὑπογεγραμμένοι συνεφωνήσαμεν νὰ παρασκευάσωμεν μεγάλην κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἑρωτοκρίτου καὶ δημοσιεύσωμεν αὐτὴν ὑπὸ τοὺς ἐξῆς ὄρους :

Ἡ πνευματικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ἐργασία τοῦ βιβλίου θὰ γίνῃ τῇ κοινῇ ἀμφοτέρων συνεργασίᾳ καὶ τὸ βιβλίον θὰ φέρῃ εἰς τὸν τίτλον τὰ ὀνόματα καὶ τῶν δύο συνεργατῶν.

Τὰ ἔξοδα τῆς παρασκευῆς τῆς ἐκδόσεως καὶ αἱ δαπάναι τῆς ἐκτυπώσεως καὶ πάντα τὰ ἄλλα σχετικὰ θὰ καταβληθῶσιν ἐξ ὀλοκλήρου ὑπὸ τοῦ κ. Στυλ. Ἀλεξίου. Ἀντὶ τούτου ὁ κ. Ἀλεξίου θὰ λαμβάνῃ ὅλον τὸ ποσὸν τῶν ἐκτυπωθησομένων ἀντιτύπων καὶ θὰ πωλῇ αὐτὰ πρὸς ἴδιον ὄφελος καὶ διαθέτῃ κατὰ βούλησιν, τοῦ κ. Ξανθουδίδου λαμβάνοντος ἑκατὸν μόνον ἀντίτυπα.

Ἄν τυχὸν χορηγηθῇ διὰ τὸ βιβλίον ἀμοιβή τις ἢ βραβεῖον ἢ εἰσφορά ὑπὸ τῆς Κρητ. Ἀντιπροσωπείας ἢ ἄλλης Ἀρχῆς ἢ Καθιδρύματος ἢ Σωματείου ἢ καὶ ἰδιώτου θὰ ἀνήκῃ ἐξ ἴσου καὶ εἰς τοὺς δύο συνεργάτας καὶ θὰ διανεμηθῇ ἀμείωως μεταξὺ των, καὶ ὅταν ἀκόμη διδῆται ἐπὶ τῷ ὄρφ τῆς παραχωρήσεως ἀριθμοῦ τινος ἀντιτύπων τοῦ βιβλίου, τὰ ὁποῖα θὰ παραχωρῆ ὁ κ. Ἀλεξίου.

Ὁ κ. Ἀλεξίου δικαιούται μετὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς μεγάλης ἐκδόσεως νὰ δημοσιεύσῃ, ἂν θέλῃ, μικρὰν λαϊκὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἑρωτοκρίτου δι' ἴδιον λογαριασμόν καὶ πρὸς ἴδιον ὄφελος. Δευτέρα ὁμως ἐκδοσις τῆς μεγάλης κριτικῆς ἐκδόσεως θὰ γίνεται μόνον τῇ συνεννοήσει καὶ συγκαταθέσει ἀμφοτέρων τῶν συνεργατῶν.

Ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης τῇ 15 Μαρτίου 1910

Οἱ συμβαλλόμενοι συνεργάται

ΣΤΥΛ. ΑΛΕΞΙΟΥ

ΣΤΕΦ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ

Παρατηρῶ στὴν Ἐπιτομὴν τῆς Ἐπιστολῆς πῶς ἀπὸ τὸ 1886 ἴσαμε τὸ 1907 εἶναι 21 καὶ ὄχι 25 χρόνια. Πρέπει νὰ δεχτοῦμε, πῶς ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τῶν Κρητῶν, ποὺ θεσπίστηκε μ' ἄλλα προνόμια μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1866 - 1869, εἶχε καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1886 καταπιαστῆ μετὰ τὸ Ρωτόκριτο.

Στὶς πρῶτες παραγράφους τοῦ Προλόγου τῆς Κριτικῆς Ἐκδόσεως διαβάζομε, πῶς ὁ Ἀλεξίου, ἀφοῦ προμηθεύτηκε μετὰ πολλὰ ἔξοδα τὸ φωτογραφικὸν ἀντίγραφο τοῦ χειρογράφου τοῦ Λονδίνου, ζήτησε τὴν συνεργασίαν τοῦ Ξανθουδίδου, καὶ ἄρχισαν νὰ δουλεύουν μαζί καὶ οἱ δύο γιὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου, μετὰ βία τὸ χειρόγραφο τοῦ Λονδίνου καὶ τὶς δύο πρῶτες βενετσιάνικες ἐκδοσεῖς. Τὸν πρόλογο ὁμως τὸν ὑπογράφει μόνος ὁ Ξανθουδίδης, γιατί, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ, «λόγω πολλῶν ἀσχολιῶν» ὁ Ἀλεξίου εἶχε ἀποχωρήσει, καὶ εἶχε ἀναλάβει μόνος αὐτὸς τὴν φιλολογικὴν ἐργασίαν.

Πότε ἄρχισε ἡ συνεργασία, πόσο καιρὸ κράτησε καὶ σε ποίῳ σημείῳ βρισκόταν ἡ ἐργασία τῆς ἐκδόσεως, ἅμα ἀποχώρησε ὁ Ἀλεξίου, μαθαίνομε μετὰ ἀκριτὴ ἀκρίβεια ἀπὸ τὰ παραπάνω ντοκουμέντα. Πότε διακόπηκε ἡ συνεργασία καὶ γιὰ ποιούς λόγους διακόπηκε, θὰ

μᾶς πῆ με ἔνδειξες πειστικές ἢ προσεχτική ἐξέταση τοῦ τόμου, καί οἱ προσωπικές μου θύμησης.

Στήν ἔχτη παράγραφο τῆς Ἀνοιχτῆς Ἐπιστολῆς τοῦ 1907 διαβά-
ζομε, πὼς εἶχαν ἀπὸ καιρὸ κιόλας ἀρχίσει νὰ δουλεύουν γιὰ τὴν ἔκδο-
ση καὶ πὼς πολὺ γλίγωρα θὰ τέλειωναν τὴν προπαρασκευαστικὴ ἔργα-
σία καὶ τὸ ἔργο θὰ ἦταν ἔτοιμο γιὰ τύπωμα. Στὴν ὄγδοη παράγραφο
ἀναφέρεται, πὼς εἶχαν κιόλας ἀπὸ καιρὸ στὰ χέρια τους κι εἶχαν βάλει

Εἰκ. 6. — Ὁ Στυλ. Ἀλεξίου γύ-
ρω στὰ 1886, ὅταν συνεργαζότανε
μὲ τὸν Ἀντώνιο Γιάνναρη γιὰ τὴν
ἔκδοση τοῦ Ρωτόκριτου.

Εἰκ. 7. — Ὁ Στυλ. Ἀλεξίου στὰ
1915, ὅταν εἶχε τελειώσει τὸ τύ-
πωμα τοῦ τόμου τῆς Κριτικῆς
Ἐκδοσης.

σὰ βάση τῆς ἐργασίας τους τὸ χειρόγραφο τοῦ Λονδίνου καὶ τὶς δυὸ
πρῶτες βενετσιάνικες ἔκδοσες. Δὲν ὑπῆρχε λοιπὸν κανένα ἔμπόδιο στὸ
νὰ προχωρή ἡ δουλειά, ἀφοῦ εἶχαν στὴ διάθεσή τους καὶ τὶς τρεῖς πη-
γὲς γιὰ τὴν κριτικὴ καὶ ἄλλη ἐπεξεργασία τῆς ὕλης τους. Καὶ πραγμα-
τικά, ὅπως διαβάζομε στὸ τέλος τῆς Ἀνοιχτῆς Ἐπιστολῆς, οἱ συνερ-
γάτες λέν· «*Διαβεβαιωῦμεν δὲ αὐτήν, [τὴ Γενικὴ Συνέλευση τῶν Κρη-
τῶν], ὅτι οὕτω θὰ δυνηθῶμεν ἐντὸς βραχέος χρόνου νὰ θέσωμεν εἰς
ἐνέργειαν καὶ νὰ ἀποπεραιώσωμεν τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ ἔργου*». Ὄστε
ἀπὸ τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1907 τὸ μέγιστο μέρος τῆς ὕλης τοῦ βιβλίου
ἦταν κιόλας ἔτοιμο γιὰ νὰ δοθῆ στὸ τυπογραφεῖο.

Ἔρχομαι στὸ Συμφωνητικό. Εἶναι γραμμένο μὲ τὸ χέρι τοῦ Ξαν-
θουδίδη. Φαίνεται πὼς τὸ ἀντίγραφο ποὺ πῆρε ὁ Ξανθουδίδης θὰ ἦταν
γραμμένο μὲ τὸ χέρι τοῦ Ἀλεξίου. Συντάχτηκε κι ὑπογράφηκε δυό-
μιση χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκτύπωση καὶ τὴ διανομὴ τῆς Ἀνοιχτῆς
Ἐπιστολῆς στοὺς Κρητὲς βουλευτές. Πρέπει νὰ θεωρήσωμε βέβαιο,
πὼς σ' ὅλο αὐτὸ τὸ χρονικὸ διάστημα, μὲ τὴν προσθήκη ἐκείνου, ποὺ

εξάγεται ἀπὸ τὸ «*πρὸ καιροῦ*» τῆς Ἀνοιχτῆς Ἐπιστολῆς, ἐξακολουθοῦσαν νὰ συμπληρῶνουν κι ἐπεξεργάζωνται τὴν ὕλη τους οἱ συνεργάτες. Κι ἀφοῦ τὸ 1907 εἶχε σιμῶσει στὸ τέλος της ἡ δουλειά, τὸ 1910 πρέπει νὰ εἶχε συμπληρωθῆ.

Ἄς μὴν ἀπορήσωμε γιὰ τὰ σχετικὰ μεγάλα χρονικὰ διαστήματα. Οἱ συνεργάτες διάθεταν γιὰ τὸ Ρωτόκριτο μόνο τὸν καιρὸ πὺν τοὺς ἄφηναν λεύτερο οἱ ἄλλες τους ἀσχολίες, ἡ ὑπαλληλικὴ ἰδιότητα καὶ τὸ ἐμπόριο.

Ἔτσι συμπληρῶνεται ἡ πενταετία τῆς συνεργασίας, πὺν ἀναφέρεται ρητὰ στὴ σελίδα XI τῆς Εἰσαγωγῆς τῆς Κριτικῆς Ἔκδοσης, ὅπου διαβάζομε: «*Μετὰ σκέπιν ὄριμον καὶ ἀναμέτρησην τῶν δυσκολιῶν τοῦ πράγματος καὶ κατόπιν θερμοῶν καὶ πολλῶν παροτρύνσεων . . . ἀνελάβομεν ἀπὸ καὶ ἐργασθέντες ἐπὶ πενταετίαν, παρουσιάζομεν σήμερον τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν, περὶ τῆς ὁποίας καὶ δίδομεν ἐξηγήσεις τινὰς καὶ ἐκθέτομεν τὸν σκοπὸν καὶ τὴν μέθοδον ἣν ἠκολουθήσαμεν*».

Ἄν σ' ἄλλα σημεῖα τῆς Ἔκδοσης τὸ πρῶτο πληθυντικὸ θὰ μποροῦσε νὰ ἐρμηνευτῆ, πῶς ἀφορᾷ μόνο τὸν Ξανθουδίδη, κατὰ τὴ συνήθεια πὺν ἐπικρατεῖ, ἡ φράση «*ἐργασθέντες ἐπὶ πενταετίαν*», τῶρα πὺν ξέρομε τὰ πράματα, δὲν εἶναι δυνατὸ παρὰ ν' ἀναφέρεται καὶ στοὺς δυὸ συνεργάτες. Ἄν δηλαδὴ ὁ Ξανθουδίδης εἶχε συντάξει τὴν Εἰσαγωγή κι εἶχε ὑπ' ὄψη μόνο τὸν ἑαυτὸ του, θ' ἀπόφευγε τὸν πληθυντικὸ τοῦτο τῆς μετοχῆς, πὺν μόνο γιὰ περισσότερα πρόσωπα θὰ εἶχε τὸν τόπο της. Ἄπὸ τὴν ἄλλη μεριά τὸ τόσο ἐπιμελημένο ὕφος τῆς Εἰσαγωγῆς θὰ ἔταν ὀλότελα ἀσυμβίβαστο μὲ μιὰ τόσο κακόζηλη διατύπωση τῆς φράσης. Ἐκεῖ πὺν ὁ Ξανθουδίδης μιλεῖ ρητὰ γιὰ δικὸ του μόνο λογαριασμό, ὅπως π. χ. στὴ σελίδα XII, μεταχειρίζεται τὸ ἀ' ἐνικό. Γράφει: «*ἐφ' ὅσον γνωρίζω*» καὶ παρακάτω: «*ὁ ἐμὸς φίλος . . . H.R. Hall*» κ.λ.

Πῶς γινόταν ἡ συνεργασία δὲν ξέρω, γιὰτὶ δὲν ἤμουν ποτὲ μπροστά. Τὰ χρόνια κεῖνα ἴσα ἴσα (1910 ὡς 1915) ἤμουν στρατιώτης ἡ φοιτητῆς καὶ πῆρα τὸ πτυχίον μου στὶς 14 τοῦ Μάη τοῦ 1915. Δὲν ἤμουν στὸ Ἡράκλειο παρὰ μόνο τὰ καλοκαίρια. Ξέρω ὅμως, πῶς ἡ συνεργασία γινόταν πάντα στὸ σπίτι τοῦ Ξανθουδίδη, πάνω ἀπὸ τ' ἀνατολικὰ τεῖχη τοῦ λιμανιοῦ, τ' ἀπογέματα, καὶ κρατοῦσε ὄρες. Ἐκεῖ βρίσκονταν τὰ βιβλία, τὰ βοηθήματα, τὰ λεξικά, καὶ κεῖ βασίλευε κι ἡ ἀπαιτούμενη γιὰ τὴν ἐργασία ἡσυχία. Ὁ Ξανθουδίδης ἦταν κι ἔμεινε ἀπάντρευτος καὶ στὸ σπίτι του δὲ βρίσκονταν ἄλλος ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία. Παιδιὰ δὲν ὑπῆρχαν κι ἡ συνοικία ἦταν ἀπὸ τὶς ἡσυχώτερες τῆς πολιτείας.

Λεπτομέρειες για την προμήθεια τῶν δυὸ μηχανογραφημένων κι «ἀντιβιβλημένων» ἀντιγράφων τῶν δυὸ πρώτων βενετσιάνικων ἐκδόσεων (1713 καὶ 1737) δὲν ξέρω. Μαθαίνομε μόνο ἀπὸ τὴν Ἀνοιχτὴ Ἐπιστολή, πὼς τὰ ἔχανε στὴ διάθεσή τους ἀπὸ τὸ 1907. Πιστεύω πὼς καὶ κεῖνα τὰ ἔχε προμηθευτὴ ὁ Ἀλεξίου, γιατί κεῖνος μόνο πλήρωνε κι ἀλληλογραφοῦσε γιὰ κάθε τι ποὺ σχετιζόταν μὲ διαπάνες. Μετὰ τὴ συμπλήρωση τῆς δουλειᾶς, ὁ Ξανθουδίδης πῆρε τὸ «ἀντιβιβλημένο» ἀντίγραφο τῆς πρώτης κι ὁ Ἀλεξίου τῆς δεύτερης ἐκδοσης, ποὺ φυλάσσω ἀκόμα στὴ βιβλιοθήκη μου.

Γιὰ τὴν προμήθεια τοῦ φωτογραφικοῦ ἀντιγράφου τοῦ χειρογράφου τοῦ Λονδίνου καὶ γιὰ τὴν τωρινὴ του τύχη θ' ἀναφέρω τὰ παρακάτω ξεακριβωμένα περιστατικά. Ὁ Ἀλεξίου ἀποτάθηκε ἀρχικὰ στὴν Ἑλληνικὴ Πρεσβεία τοῦ Λονδίνου, γιὰ νὰ μεσολαβήσῃ κι ἐπιτραπῆ σὲ φωτογράφο εἰδικό, νὰ μπαίη στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο γιὰ τὴ φωτογράφιση τῶν 530 σελίδων τοῦ χειρογράφου. Ἡ Πρεσβεία, μ' ὅλη τὴν καλὴ διάθεση τοῦ λόγιου πρεσβευτῆ Ἰωάννη Γεννάδιου, ποὺ τόσο χρήσιμος δείχτηκε στοὺς συνεργάτες καὶ τόσο βοήθησε στὴν προπαρασκευὴ τῆς ἐκδοσης, ἀρνήθηκε νὰ ζητήσῃ αὐτὴ τὴν ἐκδούλευση, γιατί τὴν θεώρησε ζήτημα λεπτό. Τότες ὁ Ἀλεξίου, κατὰ σύσταση τοῦ Ἀλέξανδρου Πάλλη ἀπὸ τὸ Λίβερπουλ, ἀποτάθηκε στὸν ἐγκαταστημένο στὸ Λονδίνο Ἑλληνοεβραῖο ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο καὶ καλὸ δημοτικιστὴ Λάζαρο Βελέλη, ποὺ ἦταν γνωστὸς ἐβραϊολόγος κι ὑστερότερα καθηγητῆς τῆς Ἑβραϊκῆς Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Βελέλης, ποιὸς ξέρει μὲ ποιὰ μέσα, πέτυχε τὸ ποθοῦμενο. Ὁ εἰδικὸς φωτογράφος ἐργαζόταν γιὰ καιρὸ κι οἱ σελίδες στέλλονταν τμηματικὰ στὸν Ἀλεξίου, ὥσπου συμπληρώθηκαν. Τὸ φωτογραφικὸ χαρτὶ ποὺ χρησιμοποιήθηκε ἦταν πολὺ χοντρὸ καί, κατὰ τὴ συνήθεια, γιὰ τὴν εὐκολώτερη χρησιμοποίηση, οἱ φωτογραφίες τυπώνονταν ἀρνητικά, ὅπως δείχνουν οἱ σελίδες ποὺ φωτοτυπήθηκαν μέσα στὴν Κριτικὴ Ἐκδοση. Ὅλον αὐτὸ τὸν ὄγκο τῶν σελίδων τὸν ἔδεσε μὲ εἰδικὴ φροντίδα ὁ Ἀλεξίου σ' ἓνα μαῦρο χοντρὸ δερματόδετο τόμο, ποὺ βρισκότανε στὴν κατοχὴ μου ἴσαμε τὰ 1927, ὅταν ἀποφάσισα, σ' ἔνδειξη τιμῆς, νὰ τὸν χαρίσω στὸν ἀείμνηστο ἐθνύρχο Ἐλευθέριο Βενιζέλο, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἐγκατάστασής του στὰ Χανιά. Ἀπὸ τὰ 1927 εἶχα χάσει τὰ χνάρια τοῦ πολύτιμου τόμου, ἴσαμε τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1947, ὅταν, περνώοντας ἀπὸ τὰ Χανιά καὶ κατὰ μιὰ ἐπίσκεψή μου στὸ ἐκεῖ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, συνάντησα τὸ φίλο καθηγητὴ κ. Νικόλαο Τωμαδάκη, ποὺ μὲ δέχτηκε μὲ πολλὴ φιλοφροσύνη. Ὅταν ἦρθε τυχαῖα ἡ κουβέντα στὸ εἰκοσι χρόνια πρὶν χαρισμένο στὸ Βενιζέλο φωτογραφικὸ ἀντίγραφο, ἡ χαρὰ μου ἦταν μεγάλη, σὰν ἀκουσα τὸν Τωμαδάκη νὰ μὲ

πληροφορηῖ, πὼς τὸ δῶρο μου βρισκόταν ἐκεῖ, στὸ ἴδιο δωμάτιο ποὺ συνωμιλούσαμε, κι ὅταν, ξεκλειδώνοντας μιὰ βιβλιοθήκη, τὸ τράβηξε καὶ μοῦ τὸ ἔβαλε στὰ χέρια. Ὁ τόμος φυλασσόταν καλὰ καὶ ἡ ἀφιέρωσή μου στὸ ἐσώφυλλο βρισκόταν ἀκόμα στὴ θέση της. Δὲν ἀμφιβάλλω, πὼς ἡ ἀξία τοῦ ἀντικειμένου θὰ συντελέσει στὴ γιὰ πάντα ἐξασφάλισή του.

Γιὰ τὴ διάρκεια τῆς συνεργασίας Ξανθοῦδίδη - Ἀλεξίου ἔχομε λοιπὸν ρητὴ πληροφορία στὴ σελίδα ΧΙ τῆς Εἰσαγωγῆς τῆς Κριτικῆς Ἔκδοσης, ὅπου οἱ συνεργάτες ἀναφέρουν, ὅτι δούλεψαν πέντε χρόνια κι ὅτι στὰ πέντε αὐτὰ χρόνια συμπληρώθηκε ἡ δουλειά.

Πὼς θὰ συνδυάσωμε τὸν Πρόλογο, ποὺ λέει πὼς ἡ συνεργασία διακόπηκε, μὲ τὴν Εἰσαγωγή, ποὺ βεβαιώνει πὼς κράτησε ἴσαμε ποὺ συμπληρώθηκε :

Τὴν ἀπάντησή μᾶς τὴν δίνει εὐγλωττα ὁ ἴδιος ὁ τόμος : Ἄμα προσέξωμε τὸν Πρόλογο, θὰ δοῦμε πὼς οἱ τέσσερις σελίδες ποὺ τὸν ἀποτελοῦν, μὲ τίς ἄλλες τέσσερις ἐσωφύλλου κι ἀφιέρωσης, δὲν εἶναι ἀριθμημένες. Ἡ λατινικὴ ἀρίθμηση ἀρχίζει ἀπὸ τὴν πρώτη σελίδα τῆς Εἰσαγωγῆς κι ἀπὸ κεῖ ἀρχίζει καὶ τὸ πρῶτο δεκαεξασέλιδο τυπογραφικὸ φύλλο. Ἄν τὸ νὰ μείνῃ ἔξω ἀπὸ τὴν ἀρίθμηση τὸ ἐσωτερικὸ ξώφυλλο τοῦ βιβλίου εἶναι μιὰ φανερὴ ἀβλεψία, ὁ Πρόλογος, ἂν ἐτοιμοθετοῦνταν καὶ τυπωνόταν μαζί μὲ τὴ συνέχεια τῶν σελίδων, θὰ ἦταν χωρὶς ἄλλο ἀριθμημένος.

Συμπεραίνομε μὲ βεβαιότητα, πὰς ὁ Πρόλογος γράφτηκε καὶ τυπώθηκε μετὰ τὸ τύπωμα τῆς Εἰσαγωγῆς.

Θὰ δοῦμε τώρα πότε ἀκριβῶς καὶ γιὰ ποιῆς λεπτομερειακῆς ἀφορμῆς παρουσιάστηκαν οἱ διαφωνίες ἀνάμεσα στοὺς συνεργάτες, ποὺ ἔκαμαν, ὥστε ν' ἀποχωρήσῃ τὴν τελευταία στιγμή ὁ Ἀλεξίου καὶ ν' ἀτονήσῃ ὁ ὅρος τοῦ Συμφωνητικοῦ γιὰ τὴν ἀναγραφὴ τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν δυὸ συνεργατῶν σὰν ἰσότιμων στὰ ξώφυλλα τῆς Ἔκδοσης, καὶ γιὰ ποιούς λόγους ὁ Πρόλογος βρίσκεται σ' ἀντίφαση πρὸς τὴν ἐπίλοιπη «ἀπὸ κοινοῦ» συνταγμένη ὕλη τοῦ βιβλίου.

Ἄμα ἐτοιμάστηκε ἡ ὕλη κι ἤρθε τὸ χαρτὶ καὶ τ' ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸ βιβλίον παραγγελέμενα στοιχεῖα, μὲ τὰ εἰδικὰ φωνητικὰ σημάδια, ὑπογράφτηκε τὸ Συμφωνητικὸ τὸ Μάρτη τοῦ 1910 κι ἄρχισε νὰ τυπώνεται ἡ Εἰσαγωγή. Τὰ δώδεκα τυπογραφικὰ φύλλα τῆς συμπληρώθηκαν ἀπρόσκοπτα κι ἄρχισε νὰ στοιχειοθετῆται πιά τὸ κείμενο τοῦ Ρωτόκριτου, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1912. Φάνηκε ἀπὸ τὴν ἀρχή, πὼς δὲ θὰ συνεχιζόταν ἡ ἁμοφωνία.

Ὁ Ἀλεξίου, ποὺ στὴν Εἰσαγωγή, τὴ γραμμὴν σε καθαρεύουσα, εἶχε ἀφήσει ν' ἀναφέρεται τ' ὄνομα τοῦ ἔπους καὶ τοῦ πρώτου ἥρωα

μέ τη λογία μορφή «Ἐρωτόκριτος», τώρα διατύπωσε τὴν ἐπιθυμία, στὴν κορυφή τῆς πρώτης σελίδας τοῦ κειμένου, τ' ὄνομα νὰ γραφτῆ μετὰ τὴν μορφή ποὺ λάμπρυνε ὁ ποιητής, δηλαδὴ «Ρωτόκριτος», καὶ ποὺ τὴν παραδίδει στὸν τίτλο καὶ τὸ χειρόγραφο τοῦ Λονδίνου.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ κι ὅπως ἀναφέρεται καὶ στὶς σημειώσεις τῆς Ἐκδόσεως (σελίδα 686, λήμμα *Ρωτόκριτος* καὶ *Ρώκριτος*), ὁ Κορνάρος ποῦθενά δὲν τὸν γράφει Ἐρωτόκριτο. Μετὰ τὴν πρώτη σελίδα τοῦ ἔπους μπαίναμε στὴν περιοχή τῆς δημοτικῆς, τῆς ἀξιοθαύμαστος γιὰ τὴν καθαρότητά της δημοτικῆς τοῦ Κορνάρου. Καὶ θὰ ἴταν, ὅπως πίστευε ὁ Ἀλεξίου, περιφρόνηση πρὸς τὸν ποιητὴ κι ἀντίφαση καὶ δασκαλισμός, νὰ βάλουμε σὰν ἐπικεφαλίδα ἓνα τύπο, ποὺ ἀγνοοῦσε ἢ καλύτερα ποὺ ἀπόκρουε σίγουρα ὁ μεγάλος γλωσσοπλάστης.

Στὴν ἴδια κείνη πρώτη σελίδα τοῦ Ρωτόκριτου (στίχος 16) βρίσκεται ἡ πρώτη λαμπρὴ διόρθωση τοῦ Ἀλεξίου, (μέσα σε μιὰ σειρά πολλῶν ἄλλων, χαμένων στὸ πέλαγος τῆς συνεργασίας), τοῦ ἀκατανόητου «ἀβασάνιστη» τῶν δυὸ ἐκδόσεων καὶ τοῦ ἀνύπαρχτου «ἀβασανιστῆ» τοῦ χειρογράφου τοῦ Λονδίνου, σε «*ἄ(ν) βασανιστῆ*». Εἶχε λοιπὸν τὸ δικαίωμα νὰ διατυπώσῃ τὴν ἐπιθυμία του, γιὰ τήρηση τῆς γλωσσικῆς ὁμοιομορφίας καὶ στὸν τίτλο τῆς ἐπικεφαλίδας.

Ὁ Ξανθουδίδης ὅμως, ποὺ βρισκότανε σε πιὸ στενὴ σχέση ἐπιστημονικῆς ἀλληλεγγύης ἀπὸ τὸ δημοτικιστὴ Ἀλεξίου πρὸς τὸ Χατζηδάκη, καὶ φυσικὰ δὲν ἤθελε νὰ τὸν δυσαρεστήσῃ, ἀφοῦ τόσο κι αὐτὸς βοήθησε κι εὐνόησε τὴν ἐκδοση, ἐπέμεινε κι ἐπέβαλε τελικὰ τὴ γνώμη του. Ὁ Ἀλεξίου ἀπογοητεύτηκε, μὰ ἡ συνεργασία φαινόταν πὼς δὲν κινδύνευε ἄμεσα. Ἀλλὰ πολὺ γλιώρωρα καινούργια διαφωνία ξέσπασε, πρὶν ἀκόμα τυπωθῆ τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ κειμένου τοῦ Ρωτόκριτου. Ὁ Ἀλεξίου διατύπωσε τὴν τολμηρὴ τώρα γνώμη, νὰ γραφτῆ τὸ κείμενο, σ' ὠρισμένες λέξεις καὶ τύπους, φωνητικά, γιὰ τὴν πιστότερη ἀπόδοση τῆς κρητικῆς προφορᾶς. Νὰ γραφτῆ λόγου χάριν στὸ στίχο 2 ἡ λέξη *πχαίνου* ὡς *π χ α ί ν ο υ*, γιατί ἔτσι πραγματικὰ προφέρουν οἱ Κρητικοὶ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν καὶ μάλιστα μετὰ δασὺ τὸ *χ* (= *ch* γαλλικό). Οἱ συζήτησες κράτησαν μέρος καὶ τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ κειμένου τοῦ Ρωτόκριτου ἔμενε ἀτύπωτο στὸ πιεστήριο. Σ' ἐνίσχυση τῆς ἀποψῆς του ὁ Ἀλεξίου ἔφερε τὸ ρῆμα *κα μ μ ν ῶ* (= κλείνω τὰ μάτια), ποὺ στὸν ἀόριστο φέρεται πάντα μετὰ τὴν μορφή *ἐ κ ἄ μ ν υ σ α*. Τὸ *ν* ἐκεῖ, ἔλεγε, δὲ βρίσκεται γιὰ λόγους προφορᾶς, παρὰ εἶναι ὀργανικὸ γράμμα. Κατὰ συνέπεια ἀποκλείεται νὰ γράψωμε *ἐ κ ἄ μ ν υ σ α* στὸν ἀόριστο καὶ *κα μ μ ν ῶ* στὸν ἐνεστώτα, παρὰ *κα μ ν υ ῶ*.

Βρισκόμουν τότε στὸ Ἡράκλειο καὶ θυμοῦμαι τὶς ἀτέλειωτες συζητήσεις, ποὺ ὅσο κι ἂν κρατιοῦνταν μέσα στὰ περιθώρια τοῦ ἀλληλο-

σεβασμοῦ, εἶχαν φέρει κάποια ψυχρότητα ἀνάμεσα στοὺς συνεργάτες. Τέλος, μπροστὰ στὸ ἀδιέξοδο, ὅπου εἶχαν φτάσει τὰ πράγματα, ὁ Ἀλεξίου, παρὰ τὴ γνώμη τοῦ ἴδιου τοῦ Ξανθουδίδη κι ἄλλων φίλων, ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴν ἔκδοση κι ἄφησε μόνο τὸν Ξανθουδίδη νὰ δρέψῃ τοὺς καρποὺς πολὺχρονων κοινῶν μόχτων καὶ προσωπικῶν του θυσιῶν. Σκόπευε νὰ ἐπιχειρήσῃ δικιά του ἔκδοση κι εἶχε ἀρχίσει κιόλας νὰ τὴν καταρτίζῃ καὶ νὰ τὴν ἐπεξεργάζεται. Ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος ἀνάντρεψε τῆς προοπτικῆς τῆς νέας αὐτῆς ἔκδοσης καὶ τὸ 1921 ὁ θάνατος ἐματαίωσε ὀριστικὰ τὴν πραγματοποίησή της.

Εἶναι ἄξιο ἰδιαίτερης μνείας, πὼς καὶ μετὰ τὴ διακοπὴ τῆς σύμπνοιας καὶ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Ἀλεξίου ἀπὸ τὴ συνεργασία, τὰ αὐτῶτα χειρόγραφα, πρὸς τιμὴ τοῦ Ξανθουδίδη, δὲν ἄλλαξαν οὔτε κατὰ ἓνα γιώτα κι ἔτσι ἔμειναν τὰ χνάρια τῆς συνεργασίας ἀπειράχτα ἴσαμε τὸ τέλος.

Ἄς ἀνοίξωμε λ. χ. τὴ σελίδα 686 κι ἄς δοῦμε πάλι τὸ λῆμμα *Ρωτόκριτος* καὶ *Ρώκριτος* πού κρύβει ἓνα ἀπὸ τὰ νευραλγικὰ σημεῖα τῆς διαφωνίας. Διαβάζομε: «*Πάντοτε ἐκφέρεται ἄνευ τοῦ ε ἐν τῇ ἀρχῇ, (μολονότι γίνεται ἐκ τοῦ ἔρωτας καὶ ἡ λέξις αὕτη καὶ τὸ ἔρωτιὰ ἐθρῖσκειται πολλάκις ἐν τῷ ποιήματι)... Θὰ ἦτο ἴσως ὁ ρ θὸν καὶ ὁ τίτλος τοῦ ποιήματος νὰ γράφεται Ρωτόκριτος (ὅπως τὸν ἔχει καὶ τὸ X [=χειρόγραφον Λονδίνου]). Ἄλλ' ἀπὸ τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἐπεκράτησε νὰ καλῆται καὶ νὰ γράφεται Ἐρωτόκριτος καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐτολμήσαμεν νὰ μεταβάλωμεν τὴν παράδοσιν*».

Ὁ πληθυντικὸς κι ἐδῶ ἀναφέρεται χωρὶς καμμιὰ ἀμφιβολία στοὺς δυὸ συνεργάτες. Εἶναι καὶ μιὰ δικαίωση τοῦ Ἀλεξίου, καὶ γράφτηκε γιὰ ἱκανοποίησή του ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδη, αὐτὸ τὸ «δὲν ἐτολμήσαμεν».

Σηκώνεται τὸ ρώτημα: Ὅταν καταγραφότανε τὸ κείμενο τοῦ Ρωτόκριτου, μιὰ δουλειὰ πού κράτησε μῆνες καὶ χρόνια, κι ὅταν συζητιόταν ἐξονυχιστικὰ προτοῦ καταγραφῆ ἢ κάθε λέξη κι ὁ κάθε στίχος, πὼς δὲν εἶχαν ἀναφανῆ οἱ διαφωνίες πού χώρισαν ἀργότερα τοὺς συνεργάτες;

Ἡ ἀπάντηση δὲν εἶναι καθόλου δύσκολη. Οἱ διαφωνίες γεννήθηκαν λίγο πρὶν ἀρχίσῃ τὸ τύπωμα τοῦ κειμένου τοῦ Ρωτόκριτου κι ἀφωροῦσαν λεπτομέρειες, πού δὲν συζητήθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐργασίας. Πιστεύω μάλιστα πὼς τὸ κείμενο γράφτηκε ἀρχικὰ κατὰ τὰ καθιερωμένα: πὼς στὴν κεφαλίδα τῆς πρώτης σελίδας γράφτηκε Ἐρωτόκριτος: πὼς ζήτημα γιὰ νὰ γραφῆ *πχσίνου* ἀντὶ *πχαίνου* δὲ δημιουργήθηκε τότε καθόλου. Οἱ γνώμες τοῦ Ἀλεξίου, σχετικὰ μ' αὐτὰ τὰ δευτερεύοντα ζητήματα μορφώθηκαν καὶ διατυπώθηκαν πρῶ-

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΣΕΒ. ΓΕΝ. ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ

Κύριε Πρόεδρε και λοιποὶ Κύριοι Πληρεξούσιοι.

Πρὸ εἰκοσι καὶ πέντε ἐτῶν ἡ Βουλὴ τῶν Κρητῶν διὰ ψηφίσματος, ἀπὸ τῆς 29 Ἰουλίου 1886, ἀνεγνώρισε τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἀνέθηκε δὲ τὴν ἐργασίαν ταύτην εἰς τὸν κ. Γιάνναρην, χορηγήσασα αὐτῷ πρὸς τοῦτο τριπλῆς δραχμᾶς.

Διὰ τοῦ ποσοῦ τούτου ὁ κ. Γιάνναρης μετέβη κατὰ τὸ 1888 εἰς Ἀγγλίαν καὶ ἐπέτελες τὰ μοναδικὰ χειρόγραφα τοῦ Ἐρωτοκρίτου τὸ ἀριστότερον ἐν τῇ Ἀγγλικῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Βασιλικοῦ Μουσείου, καὶ ἐξέδωκεν ἀξιόλογον πραγματείαν «περὶ Ἐρωτοκρίτου καὶ τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ», χωρὶς ὁμοῦς νὰ διηγηθῇ μέχρι τοῦ τελευταίου ἐκτεθέντος θεματικοῦ τοῦ ἐκδόσεως καὶ τὸ κείμενον, διὰ τὴν ἑλληνικὴν, ὡς γὰρ εἶπεναι, τῶν ἀπαιτουμένων χρηματικῶν μέσων.

Ἡ ἀνάγκη τὴν ὁλοκλήρως ἐκκοσμητικῆς κατείδεν ἡ Κρητικὴ Βουλὴ κατέστη σίμμερον μᾶλλον ἐπιείγουσα καὶ ἐπιτακτικῆ. Πανταχόθεν ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἐξ Ἐσθίας ζητεῖται γνησίαι καὶ ἐπιστημονικῆ Κρητικῆ καὶ κριτικῆ ἐκδόσεις τοῦ Ἐρωτοκρίτου, τοῦ σημαντικωτέρου τούτου ποιήματος τοῦ Μέσου καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τοῦ Ὁμήρου τῆς νέας Ἑλλ. Φιλολογίας, ὡς τὴν ἀπεκάλειεν ὁ ἀόλιμος Κοραΐς.

Αἱ ἀπὸ δύο αἰῶνων κυκλοφοροῦσαι ἐκδόσεις τοῦ Ἐρωτοκρίτου ὁλοκλήρως διαφθερόμεναι κατέστησαν τὸ ποίημα σχεδὸν ἀγνώριστον, καὶ ἐγένοντο αἰτίαι, ἵνα τὸ ἔξοχον αὐτῷ ποιῶν Κρητικῆς Μουσικῆς μὴ τὴν ἐπιπέσει ἀναλόγου τῆς σημασίας καὶ σπουδαιότητος αὐτοῦ.

Μία ὅθεν γνησίαι ἐκδόσεις τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἶναι σήμερον τοῦτο μὲν ἀπαιτεῖται ἐπιστημονικῆ, τοῦτο δὲ ἀνάγκη ἔθνικῆ, καὶ δὲ θὰ τμηθῇ καὶ τὸ Κρητικὸν ὄνομα, ἂν ἡ ἐργασία αὕτη γίνῃ, ὡς ὁφείλει, ἐπὶ Κρητῶν καὶ ἐπὶ τὴν ἐπίσημον τῆς ἐλευθερωθείσης Κρήτης ἀγίδα.

Ἐργαζόμενοι πρὸ καιροῦ οἱ ἀπογεγραμμένοι εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, τῇ πρωτοσίτῃ καὶ ταῖς αὐτῶν λογίαις, ἔχονεν ἤδη προχωρήσει τοσοῦτον, ὥστε δυνάμεθα νὰ διαβεβαιώσωμεν τὴν Σεβ. Συνέλευσιν ὅτι τάχα θὰ παρατάσωμεν αὐτὸ, καὶ ὅτι ἡ ἐκτέλεσις αὐτοῦ θὰ γίνῃ ἐπιπέσει τῆς σημασίας αὐτοῦ, ἂν ἡ Σεβ. Συνέλευσις ἀποφασίσῃ νὰ προσλήθῃ ἐπιπλοῦρος καὶ εὐερεστηθῇ νὰ προσδώσῃ τὸ τίσιμον κῆρος καὶ τὴν σπουδαίην αὐτῆς πρὸς τοῦτο.

Ὅτι τὸ ἔργον δέον νὰ γίνῃ ἐπὶ Κρητῶν ἀναγνωρίζουσι πάντες· δόξαι μόνον Κρητῶν ἔχον μνημονίην γίνεσθαι τὸ ἴδιωμα τοῦ Ἐρωτοκρίτου δύναται νὰ κατανοηθῆσιν ἐπιπέσει καὶ ἀποκαταστήσῃ τὸ γνήσιον κείμενον. Πρὸς τὴν ἀκριβεῖ δὲ γνώσει τοῦ Κρητικοῦ ἴδιωματος πρέπει νὰ συμβαδίσῃ καὶ ἡ ἄλλη ἐπιστημονικῆ παρασκευῆ.

Ὅς βράν τῆς ἐργασίας ἤμῶν ἐθέσωμεν, πλην τοῦ ἐξωτέρου χειρογράφου τοῦ Λονδίνου, καὶ τὰς δύο πρώτας Ἑνετικῆς ἐκδόσεις, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο ἐξ ἄλλων χειρογράφων, καταγομένων ἐπὶ τῶν Κρητῶν, τῶν καταφυγόντων εἰς Ἐπτανήσιον καὶ Ἐνετίαν μετὰ τὴν ἀλωσιν τῆς Κρήτης. Τὸ σῶμα καταγεγραμμένον κείμενον θὰ συνοδεύσῃ σημεῖα κριτικῆ καὶ ἐξηγητικῆ, θὰ ἐπακολουθῇ δὲ, ὡς ἀνεγκαίον ἐπιπέσει, γραμματικῆ καὶ γλωσσολογίας τῶν ἰδιοματικῶν λέξεων καὶ φράσεων τοῦ ποιήματος γάρον τῶν μὴ Κρητῶν ἀναγνωσῶν. Ἐν δὲ τῇ εἰσαγωγῇ θὰ ἐξεπισθῶσι τὰ διάφορα προβλήματα τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ ποιητοῦ, τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐγένετο τὸ ποίημα, καὶ θὰ ἐπισυναρθῶσι φαστικαὶ καὶ τινὲς παρὰ τὸν ἴδιον τοῦ χειρογράφου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ εἰκῶνων.

Καὶ τὸ μὲν πολιτικὸν χειρόγραφο τοῦ Λονδίνου ἔχονεν ἤδη πρὸ ὀφθαλμῶν λαβόντες ἀπὸ ἀφοσιότητος διαπίντης φωτογραφικῶν πανομοιότυπων καὶ τῶν 530 αὐτοῦ στίχων μετὰ τῶν εἰκόνων, τῶν δὲ δύο πρώτων ἐκδόσεων τῆς Ἑνετίας, ἴτοι τοῦ 1713 καὶ τοῦ 1737, ὃν τῆς μὲν πρώτης τὸ μοναδικὸν ἀντίτυπον κατέχει ὁ ἐν Λονδίῳ Πρεσβευτῆς τῆς Ἑλλάδος κ. Ἰωάν. Γεννάδιος, τῆς δὲ δευτέρας ἐν ἀντίτυπον εὐρίσκειται ἐν τῇ Ἐθν. Βιβλιοθήκῃ, κατέχονεν ἀντίγραφα κατ' ἀντιβολίην ἀκριβέστατα.

Διὰ τὴν φωτογράφησιν τοῦ χειρογράφου καὶ τὰς ἀντιγραφὰς τῶν πρώτων ἐκδόσεων καὶ ἄλλας σχετικὰς ἐργασίας ἐπακηρώσαμεν μέχρι τοῦδε διπλῆς δραχμᾶς. Ἡ δὲ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου ἐξ 800 περίπου εἰς ὄγδον στίχων ἐπὶ λαμπροῦ χάρτου καὶ με ἀντίτυπον τῆς σημασίας τοῦ ἔργου φιλοκαλίαν θὰ ἀπαιτήσῃ 8 χιλ. δραμῶν, ἴτοι ἡ διακνή θὰ συμπεσοῦν εἰς 10 χιλ. δραμῶν.

Τὴν διακνήν ταύτην ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐπιστῶμεν ἅπασιν, οὔτε πρόκειται νὰ ἐλαττώμεν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ καλύψωμεν αὐτὴν ἐκ τῆς καλήσεως ἀντιπέσει τοῦ βαβλίου. Δι' ὅσον τὴν ἀνάγκην τῆς Σεβ. Συνελεύσεως μετὰ τὴν ἀποδοχὴν ὅτι, ὅπως αὕτη ἔδειξῃ ἄλλοτε πρόδημος εἰς ἐπιστημῶν παρομοίαν ἐργῶν, θέλει καὶ νῦν εὐερεστηθῇ νὰ με καταβαλῇ τοὐλάχιστον τὸ ἡμισυ τοῦ ἀνατίτου ποσοῦ, καὶ προσδώσῃ διὰ ψηφίσματος καὶ πρὸς τὸ τίσιμον κῆρος, εἰς ἔργον τοσοῦτον ἴστικῶν καὶ τίσιον τμημάτων διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν Πατριδα, διαβεβαιώμεν δὲ αὐτῇ ὅτι ὅτι θὰ διηγηθῶμεν ἐντὸς βραχέος χρόνου ἂν θέσωμεν εἰς ἐνέργειαν καὶ νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου.

Διατελοῦμεν μετὰ σεβασμοῦ

Ἐκτελεστέως

* Ἐν Ἡρακλίῳ τῇ 30 Ὀκτωβρίου 1907.

ΣΤΕΦ. ΣΑΝΘΟΥΜΑΝΗΣ, ΣΤΥΛ. ΛΑΞΙΩΝ

44

Επιγραμμα

Οι κληρονομοί των περιουσιών των παλαιών οικογενειών
καταβάντες τα δικαιώματα των παλαιών οικογενειών
και διαδοχικώς αλλήλους των δικών τους
και των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών
και των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών
και των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών

Κατά τον νόμο των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών
και των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών
και των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών
και των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών
και των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών
και των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών

Αν λοιπόν κληρονομήσει ο κληρονόμος των παλαιών οικογενειών
και των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών
και των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών
και των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών
και των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών
και των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών

Ο κληρονόμος των παλαιών οικογενειών
και των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών
και των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών
και των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών
και των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών
και των κληρονομιών των παλαιών οικογενειών

Αθήνα 15 Μαΐου 1910

Οι κληρονόμοι των παλαιών οικογενειών

Π. Α. Α. Α.
[Signature]

τη φορά, όταν έκανε τις διόρθώσεις των τυπογραφικών δοκιμίων του πρώτου τυπογραφικού φύλλου του κειμένου του Ρωτόκριτου.

Θα ρίξω τώρα ένα τελευταίο βλέμμα στην Εισαγωγή του βιβλίου, γραμμένη, ενώ διαρκούσε η συνεργασία, για να βρω χρήσιμα στοιχεία σχετικά με τη χρονολόγηση των περιστατικών.

Στην ίδια την περικοπή της Εισαγωγής που ξέτασα παραπάνω (σελίδα XI), αναφέρεται, πώς οι συνεργάτες ανάλαβαν το έργο και «*εργασθέντες επί πενταετία*» παρουσιάζουν την έκδοσή τους. Πότε θα τοποθετήσωμε την πενταετία; 'Η 'Ανοιχτή 'Επιστολή του 1907 μάς λέει πώς η συνεργασία είχε αρχίσει «*πρό καιρού*». "Αν σ' αυτή την άοριστη ένδειξη δώσωμε την αξία μιας χρονιάς, η συνεργασία θα πρέπει να είχε αρχίσει το 1906 και κατά συνέπεια να έχη τελειώσει το 1911. 'Απ' ό,τι θυμούνται προσωπικά, (το 1911 ήμουν είκοσι χρονών), οι χρονολογίες αυτές μου φαίνονται πολὺ πιθανές, κι ἂν υπάρχη λάθος, δὲ θὰ περνᾶ τὴ μιὰ μονάδα. "Οπως και νά 'ναι, τὸ τύπωμα τῆς Εἰσαγωγῆς ἄρχισε ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ Συμφωνητικοῦ (Μάρτης 1910), ἀλλὰ μὲ βραδύ ρυθμό, γιατί τὸ τυπογραφεῖο 'Αλεξίου ξεκολουθοῦσε νὰ ἐργάζεται κανονικά. Μόνο στὴν περίπτωση ποὺ δὲν ὑπῆρχαν ἄλλες δουλειές, τυπωνότανε σ' ἀραιὰ διαστήματα κι ἀπὸ κινένα τυπογραφικὸ φύλλο τοῦ Ρωτόκριτου.

'Η ἀφιέρωση τώρα τοῦ βιβλίου στὸ βασιλιᾷ Κωσταντῖνο μὲ τὴ φράση «*ἐπὶ τοῖς ἐλευθερίοις Κρήτης*» στὶς χωρὶς ἀρίθμηση πρώτες σελίδες, (ποὺ τυπώθηκαν, ὅπως εἶπα, τελευταῖες μαζί μὲ τὸν πρόλογο), φανερώνει, πὼς τὸ τύπωμα τέλειωσε ἕστερ' ἀπὸ τὴν προσάρτηση τοῦ νησιοῦ στὸ 'Ελεύτερο Βασίλειο, τὸ Νοέμβριο τοῦ 1913, ὅταν ὁ βασιλιάς Κωσταντῖνος εἶχε κατεβῆ στὴν Κρήτη, γιὰ νὰ παραβρεθῆ στὶς τελετές, ἀλλὰ πρὶν ἐκδηλωθῆ ἡ διαφωνία μεταξὺ τοῦ Βενιζέλου καὶ τοῦ βασιλιᾷ Κωσταντῖνου, τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1915, γιατί ἴσως τότε ἡ ἀφιέρωση νὰ μὴ ἦταν εὐχάριστη σε πολλοὺς Κρητικούς.

Σύμφωνα μ' αὐτὰ καταρτίζω τὸν παρακάτω χρονολογικὸ πίνακα.

- 1) Ἴσως κατὰ τὸ 1906 προμήθεια τῶν τριῶν πηγῶν.
- 2) 'Απὸ τὸ 1906 ἴσαμε τὸ 1911 συμπλήρωση τῆς ὕλης.
- 3) Τὸ 1907 'Η 'Ανοιχτὴ 'Επιστολὴ στοὺς βουλευτές.
- 4) Τὸ 1910 Σύνταξη κι ὑπογραφή τοῦ Συμφωνητικοῦ.
- 5) Τὸ 1910 'Εναρξη τῆς ἐχτύπωσης τῆς Εἰσαγωγῆς.
- 6) Τὸ 1912 Συμπλήρωση τῆς ἐχτύπωσης τῆς Εἰσαγωγῆς, ἐναρξη τῆς ἐχτύπωσης τοῦ Ρωτόκριτου, διαφωνία κι ἀποχώρηση 'Αλεξίου τὸ καλοκαίρι τοῦ 1912.

- 7) Τέλος τοῦ 1914 Συμπλήρωση τῆς ἐχτύπωσης τοῦ Ρωτόκριτου, τῶν Σημειώσεων, τῆς Γραμματικῆς τοῦ Χατζηδάκη, τοῦ Γλωσσάρου, τῶν Παραρτημάτων κ.λ.
- 8) Γενάρης τοῦ 1915 Ἐχτύπωση τοῦ ἡμίφυλλου μὲ τὴν Ἀφιέρωση καὶ μὲ τὸν Πρόλογο.

Αὐτὰ μοῦ ὑπαγόρευσε νὰ γράψω, ἔστω κι ἀργά, χρὸς ἐπιταχτικό, τόσο ἀπέναντι στὴν Ἱστορία, ὅσο κι ἀπέναντι στὴν ἱερὴ σκιά τοῦ Στυλιανοῦ Μ. Ἀλεξίου, πού ἦταν ὁ πατέρας μου, γιατί χωρὶς αὐτὸν οὐδέποτε θὰ ἔρχότανε στὸ φῶς μιὰ τέτοια ἔκδοση δαπανηρὴ κι ἄρτια.

Ἡ πίστη στὶς ἰδέες του στάθηκε γι' αὐτὸν πιὸ δυνατὴ ἀπὸ τὴ φήμη, πού θὰ συμεριζότανε τόσο δίκια κι ἄξια ἀπὸ τὴν ἐπιτέλεση ἑνὸς ἔργου ἔθνικου καὶ δύσκολου πού γι' αὐτὸ μόχτησε καὶ θυσίαστηκε σ' ὅλη πὲς τὴ ζωὴ του. Ἡ πίστη στὶς ἰδέες του, συνδυασμένη μὲ κάποια εὐθιξία, γνώρισμα τῶν ἀκέραιων χαρακτήρων, τὸν ἔσπρωξαν ν' ἀπαρνηθῆ τὸ μοναδικὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς του, ἴσα - ἴσα τὴν ὥρα τῆς πραγματοποιήσεώς του, καὶ νὰ στερηθῆ ἀπὸ ἓνα στέφανο πού δικαιοματικὸν εἶχε τοῦ ἀνῆκε.

Ἴσως ὁμως ἡ σταθερότητα κι ἡ πίστη στὶς σωστὲς ἰδέες νά ᾖναι μιὰ ἄλλου εἴδους δόξα, περήφανη καὶ σιωπηλὴ, ὄχι λιγώτερο τιμητικὴ γιὰ κείνον πού τὴν ἀξίζει, ἀπὸ κάθε ἄλλη. Κι ἄς τὴν ξέρη μόνος αὐτός.

Ἡράκλειο, Γενάρης 1955.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

Χ Ρ Ο Ν Ι Κ Α

Η ΕΤΑΙΡΙΑ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Ἡ Δ' ἐτήσια Γενική Συνέλευσις τῶν ἐταίρων ἐγένετο τὴν 16 Ἰανουαρίου 1955. Κατ' αὐτὴν ἐξετέθησαν τὰ πεπραγμένα τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου κατὰ τὸ 1954 (τὸ κείμενον τῆς ἐκθέσεως δημοσιεύεται κατωτέρω), ἐνεκρίθη ὁ ἀπολογισμὸς τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως, ἐψηφίσθη ὁ προϋπολογισμὸς διὰ τὸ ἔτος 1955 καὶ ἐξελέγη τὸ νέον Διοικητικὸν Συμβούλιον, τὸ ὁποῖον ἀπετελέσθη ἐκ τῶν Μ. Γ. Παρλαμᾶ, προέδρου, Ι. Παπαϊωάννου, ἀντιπροέδρου, Α. Γ. Κυλοκαϊρινοῦ, γραμματέως, Ι. Ρασιδάκη, ταμίου, Ν. Πλάτωνος, Σ. Ἀλεξίου καὶ Κ. Λασιθιωτάκη.

ΕΚΘΕΣΙΣ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ Δ. Σ. ΤΗΣ Ε.Κ.Ι.Μ. ΚΑΤΑ ΤΟ 1954

Εἶναι σκόπιμον, νομιζομεν, νὰ ἀνακοινωθῇ ἀμέσως εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρούσης ἐκθέσεως μιὰ λεπτομέρεια ἀναγκασμένη εἰς τὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἑταιρίας : τὰ ἔσοδα κατὰ τὸ π. ἔ. ὑπερέβησαν τὰς προβλέψεις τοῦ προϋπολογισμοῦ κατὰ 103 940,85 δρ. Ἐκ πρώτης ὄψεως τὸ γεγονός τούτο δὲν φαίνεται κατάλληλον διὰ τὴν προομιάνην τῶν γενικῶν ἀπολογισμῶν τοῦ ἔργου ἐπιστημονικοῦ σωματείου. Ἐξεταζόμενον ὁμως βαθύτερον ὁδηγεῖ εἰς βασικά συμπεράσματα καὶ διὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἔδρασε μέχρι τοῦδε ἡ Ἑταιρία, καὶ διὰ τὸ ἠθικὸν κλίμα, τὸ ὁποῖον παγιωθὲν ἤδη περὶ αὐτὴν εὐνοεῖ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν οἰκονομικῶν τῆς πόρων. Ὑπογραμμίζοντες ὅτι τὸ γεγονός τούτο ἐπιθυμοῦμεν συγχρόνως νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν τῶν ἐταίρων εἰς δύο τινά : α') εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ἀξιοποιήσεως τῶν ἤδη ἐξευρεθέντων πόρων δι' ἐκτελέσεως ἔργων σοβαρῶν, ὥστε νὰ διατηρηθῇ ἀμείωτον, μᾶλλον δὲ νὰ κραταιωθῇ, τὸ κύρος τῆς Ἑταιρίας· καὶ β') εἰς τὴν ἀνάγκην ἐξασφαλίσεως τῶν οἰκονομικῶν πόρων τοῦ προσεχοῦς ἔτους. Διότι ἐὰν σήμερον δυνάμεθα νὰ εἴμεθα αισιόδοξοι διὰ τὸ μέλλον, τούτο κυρίως ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι, πρὶν ἢ ἡ ἀμείωσις χρειὰ τὸ ἐπιβαλὴν ἐξησφαλίσθησαν οἱ πόροι τοῦ ἀρχομένου ἔτους ἐπιτρέποντες ἤδη εἰς ἡμᾶς νὰ συνεχίσωμεν καὶ νὰ ἀναπτύξωμεν τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἤρχισαμεν. Ἄλλ' ἡ ἐξασφάλισις αὕτη θὰ ἦτο πάλιν ματαία, ἂν, παραλλήλως πρὸς τὴν περὶ τὰ οἰκονομικὰ ἐπιμέλειαν, δὲν ἐξεδηλοῦτο καὶ ἡ περὶ τὰ ἔργα δραστηριότης. Ἄφ' ἧς στιγμῆς ἡ δραστηριότης αὕτη θὰ ἀτονήσῃ, καθίσταται ἀλυσιτελής ἡ περὶ τὰ οἰκονομικὰ ἐπιμέλεια. Καὶ ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ τελευταία θὰ μειωθῇ, ἡ περὶ τὰ ἔργα δραστηριότης ἀποβαίνει ψιλλὴ ἐπιδιώξις... Αὗται ὑπῆρξαν αἱ γενικαὶ σκεψεις αἱ ρυθμίσασαι κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος τὴν ὅλην δράσιν τοῦ Δ. Σ., εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς ὁποίας προβαίνομεν.

Ἡ δράσις αὕτη, καθ' ὃς τομεῖς ἐξετάθη, ὑπῆρξεν ἡ ἀκόλουθος :

Α' ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ. Ἡ λειτουργία του ἐγένετο κανονικῶς ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπείαν τῆς Ἐφορείας καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐντεταλμένου μέλους αὐτῆς κ. Α. Καλοκαϊρινοῦ, οὐδεμιᾶς μεταβολῆς ἐπελθούσης εἰς τὸ ἔμ-

μισθον προσωπικόν, τὸ ὁποῖον ἠργάσθη μὲ ἀξιεπάριν εὐσυνειδησίαν. Εἰδικώτερον εἰς τὸν τομέα τοῦ Μουσείου ἐγένοντο αἱ κάτωθι ἐργασίαι :

I. Πλουτισμὸς τῶν Συλλογῶν καὶ βελτιώσεις τῆς ἐκθέσεως τούτων. — Τὸ Δ. Σ. ἐν ᾧ πάντοτε τῆς ἀνάγκης τοῦ ἐμπλουτισμοῦ τῶν μουσειακῶν συλλογῶν συνέλεξε πληροφορίας περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ ἄλλαχού πιθανῶν κατόχων μουσειακοῦ ὕλικου, ἀπέστειλε δὲ βάσει τῶν πληροφοριῶν τούτων ἔγγραφα πρὸς αὐτούς. Ἐπὶ πλέον ἐξετύπωσε καὶ ἐκυκλοφόρησεν ἐγκύκλιον σχετικὴν πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις Κρητας. Ἡ εἰς τὴν ὑπαιθρον ἀναζητήσις περιωρίσθη εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀμαρίου καὶ εἰς τινὰς περιοχὰς τῆς Σητείας. Ἀπεκτήθησαν οὕτω 164 νέα ἀντικείμενα (αὐξ. ἀριθ. Γεν. Καταλόγου 1124 - 1287). Ἐξ αὐτῶν 97 ἀνήκουν εἰς τὴν Μεσαιωνικὴν Συλλογὴν, 18 εἰς τὸ Ἱστορικὸν Τμήμα καὶ 49 εἰς τὴν Λαογρ. Συλλογὴν. Ἐξέχουσιν θέσιν μεαξὺ τῶν ἀποκτημάτων τούτων κατέχουν τὰ ἱερὰ ἄμφια καὶ σκευὴ τῆς διαλυθείσης Μονῆς Ἀσωμάτων ὡς καὶ εἰκῶν τοῦ 12 αἰ. ἐκ τῆς Παναγίας τῆς Γκυβερνιώτισσας (Ποταμιές). Αἱ πρὸς πλουτισμὸν τῶν μουσειακῶν συλλογῶν γενομένη δωρεαὶ καὶ παρακαταθήκαι ἦσαν αἱ ἀκόλουθοι :

α) Δωρεαί. Στυλιανὸς Γιαμαλάκης (ἀντικείμενα 18), Ἐμμ. Παπαϊωάννου (6), Ἀνδροκλῆς Ξανθουδίδης (4), Ἰωάννα Ἀριστοτ. Χατζηδάκη (4), Ἐμμανουὴλ Τσουδερός (2), Ἱερὰ Μονὴ Ἀγίας Εἰρήνης Κρουσῶνος (2) καὶ ἀνά ἓν οἱ Εὐάγγελος Ἀνωγειανάκης, Βικτωρία Καλλιατάκη, Ἰάκωβος Κλάδος, Ἀνδρ. Μονιάκης, Κων. Λασιθιωτάκης, Θεοδ. Καροῦζος, Γ. Καφετζάκης - Μαράντης, Ἡλίας Πόρταλης, Σωτ. Κονταξῆς, Σ. Δακανάλης, Α. Γ. Καλοκαιρινὸς καὶ Ἐμμ. Φυγετάκης.

β) Παρακαταθήκαι. Ἐλένη Γιαμαλάκη (6), Σύλβια Κατεχάκη, Μαρία Ἀνεμογιάννη καὶ ὁ Θεοφ. Ἐπίσκοπος Λάμπης Εὐμένιος ἀνά ἓν.

Ἐξάιρουντες τὸν φιλελιστήμονα ζῆλον τῶν τε δωρητῶν καὶ παρακαταθετῶν ἐκφράζομεν αὐτοῖς θερμότητας εὐχαριστίας.

Παραλλήλως πρὸς τὸν κατὰ τ' ἀνωτέρω ἐμπλουτισμὸν τῶν μουσειακῶν συλλογῶν ἐπετελέσθη σημαντικὸν ἔργον διὰ τὴν συμπλήρωσιν καὶ βελτίωσιν τῆς ἐκθέσεως τούτων ἧτοι α') ἐξετέθησαν 10 γλυπτὰ δι' ἐντεχνισμοῦ, περισυλλεγέντα κατὰ τὸ π. ἔ., 8 εἰς τὰς αἰθούσας τοῦ ὑπογείου καὶ 2 εἰς τὸν κῆπον τοῦ Μουσείου (ἐν οἷς καὶ ἡ λαμπρὴ ἐπιγραφή Τζάνε), β') κατεσκευάσθησαν 4 προθήκαι, γ') ἐξετέθησαν 3 ἀνδρείκελα (δύο μὲ νυναικείας καὶ ἓν μὲ ἀνδρικήν ἀμφίεσιν) εἰς τὴν αἰθουσαν τῆς Λαογραφικῆς Συλλογῆς, τῶν ἀντικειμένων τῆς ὁποίας ἐγένετο καὶ ἀνακατάταξις πρὸς καλυτέραν προβολὴν τῶν τε νέων καὶ τῶν παλαιῶν ἀποκτημάτων.

II. Βιβλιοθήκη. Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου ἐπλουτίσθη μὲ 200 τόμους καὶ φυλλάδια. 11 ἠγοράσθησαν ὑπὸ τῆς Ε.Κ.Ι.Μ. (ἐν οἷς 3 τόμοι τῆς κατοχικῆς ἐφημερίδος «Κρητικὸς Κήρυξ»), οἱ δὲ λοιποὶ ἐδωρήθησαν ὑπὸ τῶν: Ἀναστασίου Ὁρλάνδου (πλήρης σειρὰ τῶν 7 τόμων τοῦ Ἀρχείου τῶν Βυζ. Μνημ. τῆς Ἑλλάδος), Γ. Κ. Σπυριδάκη (12 ἀνάτυπα ἐπιστημονικῶν του μελετῶν). Ἄννης Ἀποστολάκη (11 τομ. καὶ ἀνάτυπα), Βασ. Λαοῦρδα (19 τομ. καὶ ἀνάτυπα), Μ. Ι. Μανούσασκα (25 ἀνάτυπα), Δ. Λουκαίου (1), Κατίνης Τσατσαρωνάκη (4 ἐν οἷς τὸ τοῦ Μητροπολ. Τ.), Νικ. Ζευγαδάκη (1), Νικ. Σταυρινίδου (σειρὰ φύλλον τῆς ἐβδομαδ. ἐφημερίδος «Φωνὴ τοῦ Λαοῦ» — Ἡρακλείου 1905), Ἐλ. Πρεβελάκη (2), Ἀλ. Χατζηγάκη (1), Ἐλευθ. Πλατάκη (1), Δῆμος Ἡρακλείου (1, ὁ τελευταῖος τόμος τῶν Ἑνετ. Μνημείων τοῦ Gerola), Ἀνδρέου Καλοκαιρινοῦ (48 τόμοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπιστημ. περιοδικά)

και Ἀγνῆς Ξενάκη - Σακελλαρίου (55 τόμοι, κατά τὸ πλείστον ἐκδόσεις Μαρσολῆ).

III. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον. Εἰς τὸν κατάλογον τούτου κατεχωρίσθησαν: 6 ἐκκλησιαστικά ἔγγραφα δωρηθέντα ὑπὸ τῆς δίδος Κ. Τσοτσαρωνάκη και προερχόμενα ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ θείου της Μητροπολίτου Τ. Βενέρη, 2 ἔγγραφα τοῦ Ἀρχιεπίου Ἡρακλείου (1867), δωρηθέντα ὑπὸ τοῦ Εὐαγγ. Ψαράκη, 9 ἔγγραφα (1898) ἐκ τῆς Μονῆς Ἀσωμάτων, 1 πολύχρωμον φερμάτιον ἀφορῶν εἰς τὰ προνόμια τῶν ἐν Κρήτῃ Σιναϊτῶν, δωρηθὲν ὑπὸ τοῦ Ζαχαρ. Μικρῆ, 13 ἐντυπα τοῦ 1898 δωρηθέντα ὑπὸ τοῦ Α. Γ. Καλοκαιρινοῦ και σειρά 34 παλαιῶν φωνογραφιῶν και δελταριῶν μὲ ἀπεικονίσεις ἱστορικῶν γεγονότων και προσώπων τῆς νήσου, δωρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ φωτογράφου Κ. Μαρκουλάκη.

IV. Φωτογραφικὸν Ἀρχεῖον. Τὸ Ἀρχεῖον Φωτογραφιῶν τῶν Μεσαιωνικῶν Μνημείων τῆς Κρήτης, ἡ κατάρτις τοῦ ὁποίου ἤρχισε κατά τὸ λῆξον ἔτος, περιλαμβάνει ἤδη 176 — κατά τὸ πλείστον ἀνεκδότους και σπανίας — φωτογραφίας. Ἐκ τούτων 91 ἠγοράσθησαν ἢ ἐλήφθησαν δαπάναις τῆς Ἐταιρίας (διατεθὲν ποσὸν δρ. 3427). Αἱ λοιπαὶ ἐδωρήθησαν ὑπὸ τῶν Στεργίου Σπανάκη (30), Ν. Πλάτωνος (13), Ἀναστασίας Πλάτωνος (4), Κωστ. Λασιθιωτάκη (11), Α. Καλοκαιρινοῦ (15), Ἐμμ. Ἀνδρουλάκη (9), Κ. Μαρκουλάκη (2) και Γ. Δεληγιαννάκη (1). Εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦτο περιῆλθεν ἐπίσης σειρά 42 φωτογραφιῶν ἐν μεγεθύνσει ἐκ μικροταινίας κώδικος, εὐρισκομένου ἐν Ἐνετίᾳ, τοῦ Atlante dell' isola di Candia τοῦ ἀρχιτέκτονος Basilicata. Τὴν μικροταινίαν ταύτην ἐπρομηθεύθη και παρεχώρησεν εἰς τὴν Ἐταιρίαν ὁ ἐταῖρος Στέργιος Σπανάκης, ὁ ὁποῖος ἐτοιμάζει και τὴν δημοσίευσιν τοῦ κώδικος.

V. Κίνησις τοῦ Μουσείου. Αὕτη κατά τὸ λῆξον ἔτος παρουσιάξεται σημαντικῶς ἠξήμενη ἔναντι τοῦ 1953, και οὗτο παρὰ τὸ ὅτι δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐπισκεφθοῦν τὸ Μοσεῖον τὰ μεγάλα καραβάνια τῶν ξένων περιηγητῶν. Οὗτω τὸ σύνολον τῶν ἐπισκεπτῶν ἀνῆλθεν εἰς 6062 (3721 ἔλληνας και 2341 ξένους), ἐξ ὧν οἱ 3755 ἐπὶ πληρωμῆ, οἱ δὲ λοιποὶ δωρεάν. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ σύγκρισις τῆς κινήσεως τοῦ Μουσείου κατά τοὺς μῆνας Ἰουνιον - Δεκέμβριον 1954 (σύνολον ἐπισκεπτῶν 4418) πρὸς τὴν τῆς ἀντιστοίχου χρονικῆς περιόδου τοῦ 1953 (συνολ. ἐπισκ. 2700), παρουσιάζουσα αὐξησιν 60 ο)ο περίπου.

VI. Ἐντυπα Μουσείου, Διαφήμισις κ.λ. Κατὰ τὸν Ἀπρίλιον ἐγένετο ἡ ἀγγλικὴ ἐκδοσις τοῦ Ὀδηγοῦ τοῦ Μουσείου εἰς 900 ἀντίτυπα (κείμενον Στ. Ἀλεξίου, μετάφρασις G. Morgan). Ἐξετυπώθησαν ἐπίσης ἐπιστολικά δελτάρια εἰκονίζοντα ἐκθέματα τοῦ Μουσείου και ἐφιλοτεχνήθη ὑπὸ τοῦ ζωγράφου Θωμᾶ Φανουράκη, κατά παραγγελίαν τῆς Ἐταιρίας, μεγάλη διαφημιστικὴ πινακίς, ἡ ὁποία ἐξετέθη εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Ἀρχαιολ. Μουσείου. Ἐγένοντο δὲ κατ' ἐπανάληψιν διαβήματα πρὸς τὸν Ὄργανισμὸν Ἑλληνικοῦ Τουρισμοῦ, διὰ νὰ συμπεριληφθῆ ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Ἱστορ. Μουσείου εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν ὑπ' αὐτοῦ ὀργανουμένων ἐκδρομῶν.

VII. Πρατήριον Λαϊκῆς Τέχνης. Τοῦτο ἤρχισε λειτουργοῦν περὶ τὸ τέλος τοῦ Ἀπριλίου ἐφοδιασθὲν μὲ 78 ἐν ὄλω ὑφαντά, ἐξ ὧν ἐπωλήθησαν τὰ 68.

VIII. Αἱ ἐκ τοῦ Μουσείου εἰσπράξεις Αὐται κατά τὸ 1954 ἀνῆλθον εἰς τὸ ποσὸν τῶν 20.105,25 δρ., ἐξ ὧν 11.325 προήλθον ἐκ τῆς πωλήσεως εἰσιτηριῶν 4.301 ἐκ τῆς πωλήσεως ἐντύπων (Ὀδηγῶν και δελταριῶν) και 4.479,25 ἐκ τῆς πωλήσεως ἀντικειμένων τοῦ Πρατηρίου. Τὸ σύνολον τῶν εἰσπρά-

ξων τούτων περιελθόν εις τὸ Ταμείον τῆς Ἑταιρίας καλύπτει τὸ 1/3 περίπου τῆς δαπάνης τῆς ἀπαιτηθείσης διὰ τὴν συντήρησιν καὶ τὴν λειτουργίαν τοῦ Ἰστορ. Μουσείου (δρ. 59.972,60).

Β' ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΑΠΟΔΕΛΤΙΩΣΙΣ ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΩΝ ΠΙΝΑΚΩΝ.

Πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ κατὰ τὸ π. ἔ. συλλεγέντος τοπωνυμικοῦ ὕλικου ἤλθομεν, τῇ προθύμῳ πάντοτε συνδρομῇ τῶν κ. Ἐπιθεωρητῶν Στοιχειώδους Ἐκπαιδεύσεως, εἰς νέαν ἐπαφὴν μετὰ τοὺς ἑλλιπῶς ἢ οὐδόλως ἀνταποκριθέντας πρὸς τὴν πρώτην ἐγκύκλιον τῆς Ἑταιρίας διδασκάλους (196 ἐκ τοῦ συνόλου τῶν 748) ἀποστείλαντες πρὸς αὐτοὺς νέας ὁδηγίας καὶ ὑπομνήματα. Εἰς τὴν νέαν αὐτὴν ἐνεργείαν ἀνταπεκρίθησαν μέχρι τοῦδε 46, ἐκ τοῦ ρυθμοῦ δὲ τῶν συνεχιζομένων ἐτι ἀπαντήσεων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι κατὰ τὸ ἀρχόμενον ἔτος ἡ συλλογὴ τῶν τοπωνυμικῶν πινάκων θὰ καταστῇ ὅπως ἴσως πλήρης. Ἐν τῷ μεταξὺ ἤρχισεν ἡ ἀποδελτίωσις τῶν συμπληρωμένων πινάκων ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας τοῦ Ἰστ. Μουσείου κ. Πλάτωνος, κατηρτίσθησαν δὲ μέχρι τοῦδε 5000 περίπου δελτία ἀντιστοιχοῦντα πρὸς 150 πίνακας. Γενικῶς δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι τὸ βασικώτερον καὶ δυσχερέστερον μέρος τῆς ὅλης ἐργασίας — ἡ περισυλλογὴ — ἔχει ἤδη περίπου συντελεσθῆ. Τὸ ὑπολειπόμενον ἔργον — ἐπεξεργασία καὶ ἐκδοαὶς τοῦ συλλεγέντος ὕλικου — ὅσον καὶ ἂν εἶναι δύσκολον θὰ ἐκτελεσθῇ, πιστεῦομεν, ἀσφαλῶς καὶ κατὰ τὸ δυνατόν συντόμως ἅτε ἐξαφῶμενον ἀποκλεί. στικῶς ἀπὸ τὴν δραστηριότητα τῆς Ἑταιρίας.

Γ' ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ. Ἡ κατὰ τὸ 1953

ἀρξασμένη ἀποκατάστασις τοῦ Μωσαϊκοῦ Χερσονήσου δὲν ἐπεραιώθη κατὰ τὸ π. ἔ., διότι ἡ πρὸς τοῦτο ἀναγκαίουσα δαπάνη ἐφαίνετο δυσανάλογος πρὸς τὸ σχετικὸν κονδύλιον τοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς Ἑταιρίας. Ταῖς ἐνεργείαις ὅμως τοῦ Δ. Σ. τὸ Λιμενικὸν Ταμείον Ἡρακλείου, ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς μερίμνης του διὰ τὸν εὐπρεπισμὸν τοῦ Λιμένος Χερσονήσου, διέθεσε 4000 δρ. διὰ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ Μωσαϊκοῦ, παραλλήλως δὲ ἡ Δ)σις Ἀναστηλώσεων, καθ' ἃ πληροφορούμεθα, διέθεσε πρὸς πλήρη ἀποκατάστασιν τοῦ μνημείου τούτου δρ. 5000. Ὑπάρχον οὗτω αἱ οικονομικαὶ δυνατότητες, διὰ νὰ συντελεσθῇ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ ἀποκατάστασις καὶ τουριστικὴ ἀξιοποίησις τοῦ μοναδικοῦ τούτου μνημείου τῆς Κρήτης.

Ἄλλο μνημεῖον ἐξ ἴσου σημαντικόν, ἡ «Κρήνη τοῦ Ἰδομενέως», τὸ ὁποῖον εἶχε καταδαφισθῆ πρὸ ἐτῶν καὶ ἀπέκειτο εἰς τεμάχια εἰς τὸν περίβολον τοῦ Ἀρχαιολ. Μουσείου, ἀνεστηλώθη ἔναντι τῆς εἰσόδου τοῦ Ἰστ. Μουσείου ἐπὶ χώρου ἀνήκοντος εἰς τὰ Φιλανθρ. Ἰδρύματα καὶ καταλλήλως δαπάναις τούτων διαμορφωθέντος. Ἡ ἀναστήλωσις ἐγένετο μερίμνη καὶ δαπάνη τῆς Ἑταιρίας, δι' αὐτῆς δ' ἐπετεύχθη διπλῆ ὠφέλεια: ἀπεκατεστάθη κάλλιστον μνημεῖον τῆς παλαιᾶς πόλεως καὶ συγχρόνως ἐξωραίσθη δι' αὐτοῦ ὁ περὶ τὸ Μοσεῖον χώρος. Ἐπὶ τοῦ σημείου δὲ τούτου, τοῦ ἐξωραϊσμοῦ τοῦ περὶ τὸ Μοσεῖον χώρου, πρέπει νὰ ἐξαφῆ ἰδιαιτέρως ὁ ὑπὸ τοῦ ἡμάρχου Ἡρακλείου κ. Γεωργιάδη ἐπιδειχθεὶς ζῆλος διὰ τὴν διάνοξιν καὶ διεύρυνσιν ὁδοῦ ἀγοῦσης ἀπὸ τὴν παραλιακὴν λεωφόρον πρὸς τὸ Μοσεῖον, ἐπιτευχθεῖσαν δι' ἀπαλλοτριώσεως καὶ καταδαφίσεως τῶν ἐπιπροσθούτων ἐτοιμορρόπων κτισμάτων. Ὡς δὲ μᾶς διεβεβαίωσεν ὁ κ. Δήμαρχος, κατὰ τὴν ἐρχομένην Ἄνοιξιν θὰ συνεχισθῇ τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ ἐξωραϊσμοῦ δι' ἀσφαλτοστρώσεως καὶ δεινδροφυτεύσεως τῆς διανοιγείσης ὁδοῦ.

Ἡ Ἐταιρία ἐπίσης ἀντισποκρινόμενη εἰς αἰτησιν τοῦ Ἐπιμελητοῦ Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Καλοκύρη, δι' ἧς ἐζητήθη ἡ οἰκονομικὴ βοήθεια αὐτῆς πρὸς συντήρησιν τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τῶν Σταυροφόρων, ἀπειλουμένου ἐν ἐναντιᾷ περιπτώσει ὑπὸ ἀμέσου καταδράσεως, διέθεσε πρὸς τοῦτο δρ. 3000, ἐνήργησε δὲ συγχρόνως παρὰ τῇ Ἱερᾷ Μητροπόλει Κρήτης ἐξαιτησαμένη καὶ ταύτης τὴν προσεπικουριαν πανυ προθύμως παρασχεθεῖσαν. Ἐπετεύχθη οὕτω ἡ διάσωσις τοῦ μνημείου τούτου καὶ ἐδόθη ἡ ἀπαιτουμένη χρονικὴ ἀνεσις διὰ μίαν πλήρη ἀποκατάστασιν.

Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐν τῶν μᾶλλον ἀξιολόγων ἀγιογραφικῶν μνημείων τῆς νήσου, ὁ κατάγραφος θόλος τοῦ παρὰ τὸ Καστέλλι Πεδιάδος ναύτου τῆς Παναγίας τῆς Κυρδιώτισσας, ἐπειδὴ ὑπέκειτο εἰς ἀμεσον κίνδυνον, ἀπειρηχίσθη μερίμνη καὶ δαπάνη τῆς Ἐταιρίας ὑπὸ τοῦ ἀρχιτεχνίτου κ. Ζαχ. Κανάκη, μετηνέχθη δὲ ἐπιμελῶς εἰς συμπαγῆ τμήματα εἰς τὸ Ἱστορ. Μουσεῖον. Ἰνα δὲ ἐξασφαλισθῇ πλήρως καὶ προβληθῇ κατ' ἀξίαν ὁ ἀγιογραφικὸς οὗτος πλούτος, ἀπεφασίσθη καὶ μελετᾶται ἤδη ἡ μετατροπὴ τῆς παρὰ τὸ Γραφεῖον τῆς Ἐταιρίας αἰθούσας τοῦ Ἱστ. Μουσείου εἰς ὁμοίωμα ναύτου ἴσων διυστάσεων πρὸς τὸν καταδραστήντα τοιοῦτον τοῦ Καστελλίου, διὰ τὰ ἐπανεντειχισθῶν ἐν αὐτῷ αἰ τοιχογραφίαι.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐγένοντο καὶ προκαταρκτικαὶ τινες ἐνέργειαι α) διὰ τὸν καθαρισμὸν καὶ τὴν στερέωσιν δύο καταγράφων ἐκκλησιῶν τῆς περιοχῆς Ἀρχονῶν καὶ β) διὰ τὴν μεταφορὰν τῆς Κρήνης Ζωγράφου εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Δήμου Ἡρακλείου δημιουργούμενον ἄλσος ΝΑ τῆς Πλατείας Ἐλευθερίας.

Δ' ΑΠΟΝΟΜΗ ΠΡΟΚΗΡΥΧΘΕΝΤΩΝ ΒΡΑΒΕΙΩΝ. Τὰ κατὰ τὸ π. ἔ. προκηρυχθέντα ὑπὸ τῆς Ἐταιρίας βραβεῖα ἦτοι α' τὸ ἐκ 4000 δρ. Βραβεῖον Γεωργίου Α. Κατεχάκη (χορηγ. Α. Καλοκαιρινός), β' τὸ ἐκ 4000 δρ. Βραβεῖον Χρυσῆς Κατεχάκη (χορηγ. Α. Καλοκαιρινός) καὶ γ' τὸ ἐκ 1000 δρ. Ξανθοῦ διδείου Λαογραφικὸν Βραβεῖον (χορηγ. Ἀνδροκλῆς Ξανθοῦ διδης) ἀνενεμήθησαν ὡς ἀκολούθως: Τὸ μὲν πρῶτον ἔλαβεν ὁ κ. Νικόλαος Σταυρινίδης διὰ τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Σφακιῶν» ἐργασίαν του. Τὸ δεύτερον κατενεμήθη ἐξ ἴσου μεταξὺ τῶν κ. Μανόλη Πιτυκάκη καὶ Ἰωάννου Χαβάκη διὰ τὰς ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Ὑφαντικὴ στῆν Κρήτη» καὶ «Ὁ κρητικὸς ἀργαλιὸς καὶ τὰ κρητικὰ μεσαιωνικὰ καὶ μεταμεσαιωνικὰ ρούχα» μελέτας των. Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν βραβευθέντων κ. Πιτυκάκης δὲν ἀπεδέχθη τὸ βραβεῖον λόγῳ διαφωνίας του πρὸς σημεία τινὰ τῆς εἰσηγητικῆς ἐκθέσεως τῶν κριτῶν. Τὸ τρίτον. τέλος, βραβεῖον ἔλαβεν ὁ κ. Χάρης Σαριδάκης διὰ τὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Φάμπρικα καὶ τὸ Σωμαράδικον στὸ Ἄνω μέρος Ἀμαρίου» μελέτην του. Αἱ βραβευθεῖσαι ἐργασίαι ἀποτελοῦν σημαντικὴν εἰσφορὰν εἰς τὴν σχετικὴν μὲ αὐτάς ἔρευναν, πρὸς τοὺς συντελεστάς δὲ τοῦ εὐτυχοῦς τούτου ἀποτελέσματος — χορηγοὺς καὶ μελετητάς — ἐκφράζονται καὶ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου αἱ εὐχαριστίαι τῆς Ἐταιρίας.

Κατόπιν δὲ προσφάτου δηλώσεως τοῦ κ. Ἀνδρ. Ξανθοῦ διδης, καθ' ἣν ἐπιθυμεῖ τὰ ἐπαναληφθῆ καὶ ἐφέτος ὁ Ξανθοῦ διδεις Λαογρ. Διαγωνισμός, τὸ νέον Δ. Σ. πρέπει ἀμέσως νὰ μεριμνήσῃ διὰ τὴν ἔγκαιρον προκήρυξιν τούτου.

Ε' ΕΚΔΟΣΕΙΣ. Κατὰ τὸν Αὐγούστου τοῦ π. ἔ. ἐκυκλοφόρησεν ἡ «Κρητικὴ Ἀνθολογία», τῆς ὁποίας ἡ ἔκδοσις εἶχεν ἀποφασισθῆ πέρυσι πρὸς ἀποκαστασιὸν τῆς ἐπαφῆς τοῦ κοινοῦ μὲ τὴν γηγενῆ τέχνην τοῦ λόγου. Καὶ ἡ σύν-

θεσις τοῦ ἔργου, ὀφειλομένη εἰς τὸν κ. Στ. Ἀλεξίου, καὶ ἡ τυπογραφικὴ τοῦ ἐμφάνισις, ὀφειλομένη εἰς τὸν κ. Α. Καλοκαιρινόν, ἐφείλκυσαν τὸν ἔπαινον τῆς κριτικῆς καὶ τῶν φίλων τῆς Κρητικῆς Λογοτεχνίας τὴν ἐπιδοκιμασίαν.

Ἄλλ' ἡ «Κρητικὴ Ἀνθολογία», ἐξυπηρετοῦσα τὸν εὐρύτερον παιδευτικὸν σκοπὸν τῆς Ἑταιρίας, εἶναι τρόπον τινὰ ὁ πρόδρομος μιᾶς σειρᾶς ἐιδικωτέρων ἐκδόσεων, ὧν ἐμελετήθη ἤδη ἡ προπαρασκευὴ καὶ καθωρίσθη ὁ τύπος. Ἐπειδὴ ἔχετε ἤδη ὑπ' ὄψει τὸν ἐκτυπωθέντα Κανονισμόν Ἐκδόσεων, εἶναι περιττὸν νὰ ἐπεκταθῇ ὁ λόγος ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Τοῦτο μόνον κρίνομεν σκόπιμον νὰ τονίσωμεν, ὅτι τὸ νέον Συμβούλιον θὰ ἀναλάβῃ ἄλλον βαρὺν καὶ εὐθύνην, διότι ἐπὶ τοῦ ἐπιχειρουμένου ἔργου θὰ δοκιμασθῇ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀντοχὴ καὶ ἡ ὀργανωτικὴ δραστηριότης τῆς Ἑταιρίας.

ΣΤ' ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ. Ἐθθὺς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ π. ἔ. τὸ Δ. Σ. ἤρχισε συντόνους ἐνεργείας διὰ τὴν ἐξασφάλισιν πόρων. Τὸ προβλεπόμενον περίσσευμα διὰ τὸ παρὸν ἔτος ἦτο ἀσήμαντον (7.502,70), μόνιμοι πόροι ἀνάλογοι πρὸς τὰς δαπάνας δὲ ὑπῆρχον ἦσαν ὡς ἐκ τούτου αἱ ἐνέργειαι αὗται ἐπιβεβλημένοι. Ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τούτων ἦσαν αἱ ἐξῆς εἰσφοραὶ: Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρία δρ. 30.000. Δοσις Κρατικῶν Λαχείων δρ. 75.000. Ἐφεδρ. Ταμεῖον Ἡρακλείου δρ. 10.000. Δήμος Ἡρακλείου δρ. 10.000. Τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας ἡ συνδρομὴ πρέπει νὰ ὑπογραμμισθῇ ὅπως ἰδιαιτέρως, διότι προέρχεται ἀπὸ ἐπιστημονικὸν σωματεῖον, ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ ὁποίου πρὸς τὴν Ἑταιρίαν βεβαίωτο ὡς ἀσφαλὲς τῆς πνευματικῆς τῆς πορείας. Ἀλλὰ καὶ τῆς Δοσεως Κρατικῶν Λαχείων ἡ συνδρομὴ, ἡ ὁποία ἠδξήθη εἰς τὸ τριπλάσιον ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν παρασχεθεῖσαν τοιαύτην κατὰ τὸ 1953, ἐνέχει ἐκτὸς τῆς οἰκονομικῆς καὶ ἠθικῆς σημασίας. Διὰ τὴν ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων κρατικῶν ὑπηρεσιῶν κατανόησιν τῆς ἀποστολῆς καὶ τοῦ ἔργου τῆς Ε.Κ.Ι.Μ. σπουδαίως συνέβαλεν ὁ ἐν παντὶ καὶ πάντοτε θερμὸς φίλος ταύτης κ. Ε. Τσουδερός. Τοῦ δὲ Ἐφεδρικοῦ Ταμεῖου ἡ βοήθεια θὰ ἐκτιμηθῇ δεόντως, ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψει ὅτι παρεσχέθη καθ' ὑπέρβασιν εἰλημμένης ἀποφάσεως τῇ προσωπικῇ ἐπεμβάσει τοῦ Γεν. Διοικητοῦ Κρήτης κ. Ε. Κωνιωτάκη, τὴν συμπαράστασιν τοῦ ὁποίου ἠσθάνθη πάντοτε θερμὴν ἡ διοίκησις τῆς Ἑταιρίας.

Γενικῶς — διότι λεπτομερείας θὰ ἀκούσετε μετ' ὀλίγον κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἀπολογισμοῦ τοῦ οἰκονομικοῦ ἔτους — ἀναφέρομεν ἐνταῦθα, ὅτι τὰ μὲν ἔσοδα τῆς Ἑταιρίας ἀνῆλθον εἰς τὸ ποσὸν τῶν 243.943,55 δρ. (ἐναντι προῦπολ 140.002,70 δρ.), τὰ δ' ἔσοδα εἰς τὸ ποσὸν τῶν 110.507,10 (ἐναντι προῦπολ 132.500). Ἡ αὔξησις τῶν ἐσόδων καὶ ἡ μείωσις τῶν ἐξόδων, ἐν συνδυασμῷ, μετὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ τελευταία δὲν ὀφείλεται εἰς περικοπὴν τοῦ προγράμματος ἐργασιῶν, εἶναι, νομιζόμεν, χαρακτηριστικαὶ ἐνδείξεις μιᾶς περιεσκεμμένης διαχειρίσεως.

Πέραν ὁμως αὐτῶν τῶν εὐοίωνων διαπιστώσεων πρέπει νὰ τονισθῶν ἐδῶ δύο οὐσιώδη γνωρίσματα τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς Ἑταιρίας μας: α) ὁ κύριος ὄγκος τοῦ ἐνεργητικοῦ τῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ εἰσφορὰς ἐκτάκτους καὶ ὄχι ἀπὸ μόνιμα ἔσοδα, γεγονός τὸ ὁποῖον ἐνέχει πάντοτε κίνδυνον καὶ β) τὰ ἔσοδα τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου, καίτοι σημαντικῶς ἠδξήθησαν κατὰ τὸ παρελθόν ἔτος, εἶναι πάντοτε δυσανάλογα πρὸς τὰς δι' αὐτὸ διατιθεμένας δαπάνας. Καθίσταται ὡς ἐκ τούτου εὐνόητον, ὅτι πρέπει ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ προστατευώμεν καὶ νὰ αὐξήσωμεν τοὺς παγίους πόρους τῆς Ἑταιρίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ μεριμνήσωμεν διὰ τὴν αὔξησιν τῶν ἐκ τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου ἐσόδων. Τὸ τε-

λευταίων θα έπιτευχθῆ, ἂν καταστῆ δυνατόν νὰ ἐπισκέπτονται ὁμαδικῶς τὸ Ἴστορ. Μουσεῖον, ὅπως τὸ Ἀρχαιολογικὸν τοιοῦτον, τὰ πολυπληθῆ παραβάνια τῶν ξένων περιηγητῶν. Μόνον ὅταν ἀποκτήσωμεν μονίμους πόρους σπουδαίους καὶ τὰ ἔσοδα τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσεῖου καλύψουν ὅπως οὖν τὰς δαπάνας τῆς λειτουργίας του, ἡ Ἑταιρία θὰ ἀποκτήσῃ εὐστάθειαν οἰκονομικὴν.

Ζ' ΚΑΤΑΡΤΙΣΜΟΣ ΓΕΝΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ. Τὸ Δ. Σ. ἔκρινε ἀναγκαῖον νὰ διατυπωθοῦν ὑπὸ μορφήν γενικοῦ προγράμματος ἐργασιῶν τὰ desiderata τῆς Ἑταιρίας διὰ τὴν σκοπιμωτέραν κατεύθυνσιν τῆς ἐκάστοτε διοικήσεως αὐτῆς. Ἐκ τοῦ γενικοῦ τούτου προγράμματος θὰ πηγάζῃ τὸ εἰδικὸν πρόγραμμα ἐκάστου ἔτους, τὸ ὁποῖον θὰ καταρτίζεται βάσει τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ οἰκονομικῶν δυνατοτήτων τῆς Ἑταιρίας. Ἐν ὄψει τῆς ἀνάγκης ταύτης κατόπιν ἐπισταμένης μελέτης καὶ μακρῶν συζητήσεων τὸ Δ. Σ. κατέλεξε σειρὰν ὄλην ἐργασιῶν, αἱ ὁποῖαι πρέπει καὶ εἶναι δυνατόν νὰ ἐκτελεσθοῦν, ἀλλ' εἰς χρόνον μείζονα τῆς θητείας ἑνὸς συμβουλίου. Βάσει τοῦ καταλόγου τούτου, ὁ ὁποῖος ὑπάρχει εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Ἑταιρίας, τὸ νέον Δ. Σ., ἀφοῦ θεραπεύσῃ τὰς τυχόν ὑπαρχούσας ἐλλείψεις, πρέπει νὰ συντάξῃ τὸ Γενικὸν Πρόγραμμα Ἐργασιῶν. Οὕτω θὰ ὑπάρχῃ μία συγκεκριμένη ἔκθεσις τῶν ἐκτελεστέων ἔργων — πωλύτιμος ὁδηγὸς διὰ τὴν ἐκάστοτε διοίκησιν τῆς Ἑταιρίας.

Η' ΔΙΑΦΟΡΑ. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους ἐγένοντο καὶ ἄλλαι ἐργασίαι ἥσσονος σημασίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν τὰ ἑξῆς :

α') Διὰ τὴν εὐχερεστέραν μελέτην καὶ ἔκδοσιν τῶν εἰς ξένας βιβλιοθήκας ἀποκειμένων χειρογράφων, παρηγγέλθη μηχανήμα προβολῆς μικροταινιῶν.

β') Κατόπιν σχετικοῦ ἐγγράφου τῆς Ἐ. Μ. Σ. ἤλθομεν εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς ἐν Κρήτῃ Μακεδονομάχους, διὰ δημοσιεύσεως εἰς πάσας τὰς ἡμερίδας τῆς Κρήτης ἐγκυκλίω πρὸς τοῦτο συνταχθείσης, πρὸς περισυλλογὴν τῶν ὑπὸ τούτων κατεχομένων στοιχείων τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος, χρησίμων διὰ τὸ εἰδικὸν ἀρχεῖον, ὅπερ καταρτίζει ἡ ἀνωτέρω Ἑταιρία. Τὰ μέχρι τοῦδε ἀποτελέσματα τῆς προσπάθειας ταύτης εἶναι γενικῶς πενιχρά, τινὰ ὅμως τῶν συλλεγέντων στοιχείων εἶναι λίαν ἀξιόλογα (τιμῆμα τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ 1 εν. Ἀρχηγοῦ Καπετάν Ρούβα).

γ') Πρὸς εὐρύτεραν δημοσιότητα τοῦ ἔργου τῆς Ἑταιρίας μερίμνη τοῦ Δ. Σ. ἐξετυπώθη καὶ διενεμήθη εὐρέως ἡ ἔκθεσις πεπραγμένων τοῦ 1953, ἐγένοντο ραδιοφωνικαὶ ὁμιλίαι καὶ ἐδημοσιεύθησαν σχετικὰ ἄρθρα εἰς τὸν ἀθηναϊκὸν καὶ τὸν ἐγχώριον τύπον.

Θ' ΣΩΜΑΤΕΙΑΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ. Κατὰ τὸ 1954 ἐνεγράφησαν εἰς τὸ Μητρώον τῆς Ἑταιρίας ὡς τακτικὰ μέλη οἱ : κ. Ἐμμ. Παπαντωνίου καὶ Κατίνα Τσασταρωνάκη, ὡς ἀντεπιστέλλοντα δὲ οἱ : Gareth Morgan, Χριστοφ. Σταυρούλας καὶ Χριστοθέα Ἀνεμογιάννη.

Ὡς ἐγένεν ἀντιληπτὸν ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἔκθεσεως, τὰ πεπραγμένα τοῦ Δ. Σ. εἶναι, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀπαρχαὶ ἔργων μᾶλλον ἢ ἔργα συντελεσμένα. Τοῦτο ἴσως εἶναι φυσικὸν διὰ μίαν Ἑταιρίαν μὲ τόσον ἐπιταμέναν ἐπιδιώξεις ὡς ἡ ἰδική μας. Ἡ συνέχισις καὶ ἡ εὐτυχὴς ἀποτελέσεις τῶν ἔργων τούτων, ὁ ἐπιμελὴς προγραμματισμὸς ἄλλων καί, γενικῶς, ἡ ἀδιάπτωτος τάσις πρὸς τὰ κρείττονα ἀποτελοῦν τὸ χρέος τῆς Ἑταιρίας μας.

Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ ΕΝ ΚΡΗΤΗ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1954

Ἐκαστον παρερχόμενον ἔτος ἐνισχύει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν ἀποψιν ὅτι τὸ ἔδαφος τῆς Κρήτης εἶναι ἀνεξάντλητον εἰς ἀρχαιολογικούς θησαυρούς. Ἐξ ἄλλου ἢ καλῆ τύχῃ δὲν ἐγκαταλείπει τοὺς ἐν τῇ νήσῳ ἐργαζόμενους ἐπιστήμονας ἀρχαιολόγους, ἀλλὰ καὶ αὐτόκλητος φέρει εἰς φῶς πολὺτιμα εὐρήματα. Οὕτω καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1954 πλουσία ὑπῆρξεν ἢ συγκομιδὴ παντός εἴδους καὶ πάσης ἐποχῆς ἀρχαίων ἀντικειμένων καὶ σημαντικὰ ἀρχαία κτίσματα ἤλθον εἰς φῶς. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ λήξαν ἔτος ἡ Κρήτη ηὐτύχησε νὰ ἴδῃ ολοκληρουμένην τὴν τουριστικὴν ἐκθεσιν τοῦ μοναδικοῦ ἐν τῇ κόσμῳ μουσείου τῆς, τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, παρὰ τὰς ὑπαρχούσας δυσχερείας καὶ τὴν σχετικῶς μεγάλῃν ἔλλειψιν μέσων καὶ ἐργαζομένου ἐπιστημονικοῦ καὶ τεχνικοῦ προσωπικοῦ.

Διὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ κτηρίου τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου καὶ τοῦ περιδόλου αὐτοῦ διετέθησαν ἑταραὶ 450.000 δραχμῶν. Οὕτω ἀπεπερατώθησαν αἱ ὑπόγειαι ἀποθήκαι καὶ προσετέθη μία ἀποθήκη ὑλικῶν, ἀπεπερατώθη πλῆρως ἡ βορεία ἡμιτελῆς πτέρυξ ἐξ ὁκτῶ αἰθουσῶν εἰς δύο ὁρόφους, κατεσκευάσθησαν νέα συστήματα φωταγωγῶν καὶ ἐτοποθετήθησαν τὰ νέα ἐκ τοῦ Ἐξωτερικοῦ κομισθέντα σιδηρὰ παράθυρα εἰς δλόκληρον τὸ κτήριο. Ἐγένοντο ἐπὶ πλέον ἐργασίαι διὰ τὴν ἐπαύξειν τῆς ἀσφαλείας τοῦ Μουσείου καὶ τὴν προστασίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων. Οὕτω παρεδόθη τὸ σύνολον τῶν αἰθουσῶν τῶν προοριζομένων διὰ τὴν τουριστικὴν ἐκθεσιν καὶ τὰς ἐπιστημονικὰς συλλογὰς, εἰκοσι τὸν ἀριθμόν. Ὁ περιδόλος τοῦ Μουσείου διεμορφώθη εἰς τὴν τελικὴν αὐτοῦ μορφήν, χωρὶς αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι νὰ λάβουν εἰσέτι τέλος· τὰ ἐξωτερικὰ κιγκλιδῶματα καὶ κιγκλιδωταὶ θύραι κατεσκευάσθησαν, μένει ὅμως εἰσέτι νὰ κατασκευασθοῦν τὰ φυλακτεία καὶ νὰ γίνῃ ὁ ἐξωτερικὸς ἐξωραϊσμός τοῦ ὅλου κτηρίου. Δὲν ἐλύθη εἰσέτι τὸ ζήτημα τῆς οἰκοδομῆς παραρτήματος τοῦ Μουσείου διὰ τὴν ἐπιγραφικὴν συλλογὴν καὶ τὰ γλυπτὰ τοῦ περιδόλου. Θεωρεῖται ἀπαραίτητον νὰ συμπληρωθῇ τὸ Μουσεῖον καὶ διὰ μιᾶς μεγάλῃς αἰθούσης διαλέξεων καὶ μουσικῶν μαθημάτων.

Ἡ ἔκθεσις τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου προσέλαβεν ὡς πρὸς τὸ τουριστικὸν αὐτῆς τμήμα σχεδὸν τὴν ὀριστικὴν αὐτῆς μορφήν. Ἐχρησιμοποιήθη τὸ σύνολον τῶν νέων μεταλλικῶν καὶ χρυσαλλίνων προθηκῶν (ἡτοι 126) διὰ τὰς 14 αἰθούσας τῆς τουριστικῆς ἐκθέσεως, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀνέτως καὶ κατὰ τρόπον ἐμφανίζοντα δλόκληρον τὴν ἐξέλιξιν τοῦ κρητικοῦ πολιτισμοῦ εἰς πάσας αὐτοῦ τὰς μορφὰς ἐκτίθενται τὰ μᾶλλον σημαντικὰ ἀντικείμενα τοῦ Μουσείου. Ἐγένετο νέα κατάταξις τῶν χρυσῶν κοσμημάτων καὶ τῶν σφραγιδολλίων. Συνεπληρώθησαν αἱ κυριώτεραι συλλογαὶ τῶν ἄλλων μικροτεχνημάτων. Ἐξετέθησαν καὶ νέα λαμπρὰ παραδείγματα καμαραϊκῆς κεραμικῆς. Οἱ πίθοι ἐξετέθησαν κατὰ ἐποχὰς ἐντὸς τῶν αἰθουσῶν. Ἀπεμονώθησαν εἰς μικρὰς προθήκας τὰ μοναδικῆς σημασίας ἀντικείμενα. Κατεσκευάσθησαν εἰδικὰ θάβρα διὰ τὰς σαρκοφάγους καὶ τοὺς μεγάλους λέβητας. Ἐξετέθησαν ἐπίσης τὰ κυριώτερα εὐρήματα τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν. Αἱ μινωικαὶ τοιχογραφίαι ἐξετέθησαν εἰς τὴν μεγάλῃν αἶθουσαν τοῦ ἄνω ὁρόφου. Εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἑλληνικὴν αἶθουσαν ἐτοποθετήθησαν συμπληρωθέντα καὶ ἀποκατασταθέντα τὰ γλυπτὰ τοῦ Πριניᾶ, ἡ ζωοφόρος τῶν ἵππεων καὶ ἡ πύλη μετὰ τὰς θεότητας. Ἡ αἶθουσα αὕτη ἔλαβε τὴν ὀριστικὴν αὐτῆς μορφήν. Ἡ αἶθουσα τῶν κλασσικῶν ἑλληνικῶν καὶ ἑλληνορρωμαϊκῶν γλυπτῶν ἀπηλλάγη τῶν προθηκῶν καὶ ἠνοίχθη διὰ τὸ κοινόν.

Αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τῶν ἀντικειμένων ἐσυνεχίσθησαν μετὰ γοργὸν ρυθμὸν κυρίως διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τοῦ Μουσείου Ζαχαρίου Κα-

νάκη και του βοηθού του Ίωάν. Μερμβελλιωτάκη. Ὁ ζωγράφος Θωμᾶς Φανουράκης εἰσυνέχισε τὸ ἔργον τῆς καλλιτεχνικῆς ἀποκαταστάσεως. Ἐπίσης εἰργάσθη εἰς ὠρισμένας καλλιτεχνικὰς ἀποκαταστάσεις ὁ καλλιτέχνης Κωνστ. Πετράκης. Διὰ τῆς ἐργασίας τῶν ἀνωτέρω κατέστη δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ μοναδικοῦ εἰς σπουδαιότητα ἀρχαίου πίθου ἐκ Λύττου, ἡ συμπλήρωσις τῶν ἐλληνικῶν θυρωμάτων, ἡ συμπλήρωσις τοῦ ἐκ Κνωσοῦ μωσαϊκοῦ τοῦ Ἀπολλιναρίου, ἡ συμπλήρωσις ὠρισμένων τοιχογραφιῶν τῶν ὁποίων τὰ χρώματα ἀποκαταστάσεως εἶχον καταστῆ λίαν ἐξίτηλα, ἡ ζωγραφικὴ ἀποκατάστασις μεγάλου ἀριθμοῦ μινωικῶν ἀγγείων μεταξὺ τῶν ὁποίων ἱκανοὶ πίθοι, ἡ ἀποκατάστασις τῶν γλυπτῶν τοῦ Πριναῖ κλπ. Ἐξ ἄλλου τὰ ἐργαστήρια τοῦ Μουσείου ἐργασθέντα ἀδιαλείπτως ἀπεκατέστησαν μέγαν ἀριθμὸν τῶν εὐρημάτων τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν. Διὰ λογαριασμὸν τῆς Ἰταλικῆς Ἀρχαιολ. Σχολῆς εἰργάσθησαν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐκ Φαιστοῦ καὶ Ὀρθύνης σημαντικῶν νέων εὐρημάτων ὁ εἰδικὸς τεχνίτης Ἀλῆ Καραβέλλα καὶ ὁ συγκολλητῆς Βασίλειος Γιαννίκος. Ὁ πρῶτος εἰργάσθη μετὰ τοῦ Ζαχαρίου Κανάκη καὶ εἰς τὴν βάσει τῶν νεωτέρων τεχνικῶν μεθόδων ἀποκατάστασιν ὠρισμένων μινωϊκῶν τοιχογραφιῶν.

Σημαντικὸν βῆμα διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς ἐκθέσεως διὰ προσθήκης βοηθητικῶν διὰ τοὺς ἐπισκέπτας μέσων ὑπῆρξεν ἡ ἐκθεσις σειρᾶς φωτογραφιῶν ἐν μεγεθύνσει τῶν μᾶλλον ἀντιπροσωπευτικῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων, παραχωρηθειῶν διὰ δωρεᾶς τοῦ γνωστοῦ τεχνοκρίτου Χριστ. Ζερβοῦ. Εὐρίσκειται νῦν ἐν προπαρασκευῇ δλόκληρος σειρὰ ἐγχρώμων ἀναπαραστάσεων ἐκ τῶν μινωϊκῶν ἀνακτόρων, μεγάρων, μνημειωδῶν τάφων καὶ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ ναοῦ τοῦ Πριναῖ διὰ τοῦ εἰδικοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Piet de Jong. Παρασκευάζονται δὲ καὶ ἐπεξηγηματικαὶ δέλτοι τοῦ Μουσείου εἰς τρεῖς γλώσσας. Ἰπὸ ἐκδοσιν εἶναι καὶ ὁ Ὀδηγὸς τοῦ Μουσείου Ἑρακλείου, κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν.

Τὸ νεοσυστατὸν Ἱστορικὸν Μοσεῖον Κρήτης, τῇ ἀδιαλείπτῃ μερίμνῃ τῆς Ἑταιρείας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν καὶ τῆς ἐν Ἑρακλείῳ Ἀρχαιολογικῆς Ἰγηρεσίας, ἐπλουτίσθη διὰ πολλῶν ἀρχαιολ. ἀντικειμένων τῆς βυζαντινῆς, μεσαιωνικῆς καὶ παλαιστουρκικῆς περιόδου. Τὰ σχετικὰ στοιχεῖα περιλαμβάνονται εἰς τὴν δημοσιευομένην ἀνωτέρω ἐκθεσιν τῶν Πειπραγμένων τῆς ὡς ἄνω Ἑταιρείας.

Ὡς πρὸς τὰ Τοπικὰ Μοσεῖα καὶ Συλλογὰς ἡ ἐπελθοῦσα πρὸς ὅς ὡς πρὸς τὸν πλουτισμὸν καὶ συστηματικὴν ἐκθεσίν των, παραβαλλομένη μετὰ πενιχρὰ διατεθέντα μέσα, εἶναι σημαντικὴ. Οὕτω διὰ πρώτην φοράν ἐξετέθη συστηματικῶς καὶ κατὰ εὐπρόσωπον τρόπον τὸ μικρὸν Μοσεῖον Ρεθύμνης ἐντὸς τῆς ἀποκαταστάσεως Ἑνετικῆς Λέσχης. Ἡ ἐργασία ἐξετελέσθη διὰ τοῦ ὑποφαινομένου καὶ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τοῦ Μουσείου Ἑρακλείου Ζαχαρίου Κανάκη. Ἡ συλλογὴ περιέλαβε τὰς προελληνικὰς, ἐλληνικὰς καὶ ἐλληνορωμαϊκὰς ἀρχαιοτήτας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ σειρὰ τῶν μινωϊκῶν σαρκοφάγων καὶ ἡ νομισματικὴ συλλογὴ, ἡ τελευταία τακτοποιηθεῖσα διὰ τῆς συνδρομῆς τοῦ Γάλλου νομισματολόγου Le Ridder ἐπίσης μικρὸν μεσαιωνικὸν τμήμα. Εἰς τὸ Μοσεῖον Χανίων δὲν ἐγένοντο ἐργασίαι ἐκτάσεως. Ἐργίσεν ἡ ἀναδιοργάνωσις διὰ τοῦ Ἐπιμελητοῦ τοῦ Μουσείου κ. Στ. Ἀλεξίου καὶ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τῶν τριῶν Συλλογῶν τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης (Νεαπόλεως, Ἀγίου Νικολάου καὶ Ἱεραπέτρας) κοινῇ συμβολῇ τοῦ Ἑλλήν. Διγμοσίου καὶ τῶν Δήμων.

Εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς στερεώσεως καὶ ἀποκατάσεως τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων αἱ γενόμεναι ἐργασίαι δεόν νὰ χαρακτηρισθοῦν

ώς σημαντικά. Οὕτω ἐν Κνωσῶ, διατεθέντος κονδυλίου ἑκατὸν χιλιάδων νέων δραχμῶν ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, ἐγένετο ἐκτεταμένη ἐργασία στερεώσεως τῶν θαπέδων καὶ τοίχων μάλιστα κατὰ τὴν Δυτικὴν Πτέρυγα τοῦ Ἀνακτόρου. Ὁλόκληρος ἡ Δυτικὴ αὐλὴ ἐστερεώθη ὡς πρὸς τὰ πλακόστρωτά της καὶ τοὺς δύο βωμούς, ἐν συνεχείᾳ δὲ ὁ διάδρομος τῆς πομπῆς, ἡ νοτιὰ αἴθουσα τῶν ἱερῶν καὶ τὰ γειτονικὰ δωμάτια, τὰ ἱερὰ θησαυροφυλάκεια καὶ αἱ δύο στοαὶ τῆς πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν προσόψεως. Ἐστερεώθησαν οἱ τοῖχοι τῶν περισσοτέρων ἀποθηκῶν τῆς δυτικῆς πτέρυγος μετὰ τοῦ συναφοῦς διαδρόμου καὶ αἱ κρύπται τῶν ἱερῶν στύλων. Δύο στέγαστρα κατεσκευάσθησαν, τὸ ἓν διὰ τὴν προστασίαν τῶν Κρυπτῶν μετὰ τῶν συναφῶν δωματίων καὶ τὸ ἕτερον διὰ τὴν κάλυψιν τῶν Βασιλικῶν Ἀποθηκῶν καὶ τοῦ Διαδρόμου τῶν Ἀδιεξόδων. Ἡ γενομένη ἀποκατάστασις ὑποβοηθεῖ οὐσιαστικῶς τὴν κατανόησιν σημαντικῶν τμημάτων τοῦ Ἀνακτόρου ἔδωσε δὲ εὐκαιρίαν νὰ μελετηθοῦν πολλὰ προβλήματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς χρονολογίας διαφόρων τμημάτων τοῦ μνημείου.

Ἐν Φαιστῶ αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἱταλικῆς Ἀρχαιολ. Σχολῆς κ. Ντόρο Λέβι καὶ τοῦ ἐξαίρετου τεχνικοῦ κ. Τότι· ἐσυνεχίσθη ἡ ἀντικατάστασις τῶν ἐφθαρμένων πλακῶν ἐκ γυψολίθου δι' ἄλλων μὲ ὄλικὸν ἐξαχθὲν ἀπὸ τὰ ἀρχαία λατομεῖα, τῆς ἐργασίας ἐκταθείσης εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Βασιλικῶν διαμερισμάτων. Μικροτέρας κλίμακος ἐργασία ἐγένετο εἰς τὸ Ἀνάκτορον Μαλίων, ὅπου ἐπροστατεύθη ὁ βωμὸς τῆς νεκροπόλεως τοῦ Χρυσολάκκου, μερίμνη τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολ. Σχολῆς, ὡς καὶ τμήματα τοῦ Ἀνακτόρου. Δαπάναις τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας ἐσυνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν τριῶν μινωικῶν Μεγάρων Τυλίσου. Διὰ τῶν ἐργασιῶν ὁ χώρος ἀνεθεσίχθη εἰς νέαν ὄλως μορφήν καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τούτων ἐγένοντο σημαντικαὶ ἀποκαλύψεις καὶ ἐλύθησαν πολλὰ προβλήματα, μάλιστα σχετικὰ μὲ τὴν χρονολογίαν τῶν μεγάρων. Αἱ ἐργασίαι ἐγένοντο ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑποφαινομένου καὶ διὰ τῆς τεχνικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, μὲ τὰ ἀκόλουθα ἀποτελέσματα: Εἰς τὸ Μέγαρον Γ ἀπεκατεστάθησαν ἡ ὁδὸς προσπελάσεως, τὸ δωμάτιον τῆς κρύπτης, τὸ πρόσθετον εἰς αὐτὸ δωμάτιον, τὸ κύριον διαμέρισμα κατοικίας μὲ τὸ πολύθυρον, τὸ συναπὲς πρὸς αὐτὸ καὶ νῦν τὸ πρῶτον ἀποκαλυφθὲν λουτρόν, τὸ τριπλοῦν παράθυρον τοῦ γειτονικοῦ δωματίου, ἡ θύρα τοῦ ἀποχωρητηρίου μετὰ τοῦ ὑπερθύρου της, ἐστερεώθησαν δὲ τὰ ἐπιχρίσματα τῶν τοίχων καὶ ὑπεστηρίχθη τὸ ὑπερμέγεθες ΓΜ III χρόνων κατώφλιον. Εἰς τὸ Μέγαρον Α ἀπεκατεστάθη ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ ἐπιχωσθέντων τῶν δωματίων μέχρι τοῦ θαπέδου των καὶ κατεσκευάσθη κατὰ τὰ ὑπάρχοντα λείψανα ἡ κλιμαξὲς ἐπικοινωνίας μὲ τὴν δυτικὴν πτέρυγα. Κατὰ τὴν στερέωσιν τῶν πλακοστρώτων τῆς Πλατείας τοῦ Βωμοῦ παρετηρήθη ὅτι ἐκτεταμένοι πλακόστρωτοι χώροι. ἐξετείνοντο δυτικῶς καὶ βορείως. Τοῦτο ἦγαγεν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς δυτικῆς πλακοστρώτου πλατείας καὶ τοῦ βορείου πλακοστρώτου μετὰ μικρᾶς ΓΜ III χρόνων στοᾶς ἐκ πέντε κίονων. Τὰ πλακόστρωτα ταῦτα ἐστερεώθησαν σχεδὸν καθ' ὅλοκληρίαν. Προπαρεσκευάσθησαν νέα λεπτομερῆ καὶ ἀκριβῆ σχέδια τῶν τριῶν μεγάρων καὶ τῶν πλακοστρώτων χώρων.

Μικροτέρας κλίμακος ἐργασίαι στερεωτικαὶ ἐγένοντο εἰς τὴν Μινωικὴν Ἐπαυλιν Σητείας, κυρίως κατὰ τὰ τρία κλιμακοστάσια.

Διὰ τὴν προστασίαν τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Κρήτης καὶ ἰδιαίτερος τοῦ Χάνδακος ἐλήφθησαν πάντα τὰ ἐνδεικνείοντα μέτρα καὶ ἐσυνεχίσθη ἀδιάλειπτος ὁ ἀγὼν διὰ τὴν περισώσιν των, ὡς εἰς τὰ προηγούμενα ἔτη. Δυστυχῶς αἱ προσπάθειαι δὲν ἐτελεσφόρησαν πάντοτε καὶ ὠρισμένα μνημεῖα

εξακολουθούν να κατέχονται και να κακοποιούνται υπό των ιδιωτών, παρά τὰ ἀτελεύτητα πρὸς τὰς ἀρχὰς διαθήματα. Τὸ Ἀρχαιολογικὸν Συμβούλιον μετὰ πολλοὺς δισταγμοὺς ἐνέδωσε καὶ ἐπέτρεψε τὴν καθάρσεις καὶ ἄλλου τμήματος τοῦ βυζαντινοῦ καὶ παλαιοεσθνετικοῦ τείχους τοῦ Χάνθακος ἔναντι τῆς Κρήνης Μοροζινη, ὡς καὶ τμήματος μετὰ τῶνων, μικροῦ λειψάνου τοῦ ἄλλοτε Δουρικοῦ Παλατίου. Κατηράλυσεν ὁμοῦ τὴν διατήρησιν τοῦ Ἁγίου Μάρκου καὶ τῆς Παναγίας τοῦ Φόρου, ὡς καὶ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας τῆς Παναγίας τῶν Σταυροφόρων. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο μνημεῖον ἐγένοντο ὀρισμένα: στερεωτικαὶ ἐργασίαι ὑπὸ τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Καλοκώρη, ἰδιαιτέρως διὰ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ βορείου τοίχου, ὅστις ἦτο ἐτοιμόρροπος. Δαπάνη τοῦ Λιμενικοῦ Ταμείου Ἡρακλείου καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς Ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου ἐσυνεχίσθησαν τὰ ἔργα ἀποκαταστάσεως τοῦ Φρουρίου Λιμένος διὰ τῆς συμπληρώσεως τῶν ἐπάλξεων τοῦ Φρουρίου καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἐπὶ τοῦ τείχους ὁδῶν τῶν περιπόλων. Σημαντικὴ ἐργασία ἀποκαταστάσεως ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐφόρου καὶ τοῦ μηχανικοῦ κ. Λασιθιωτάκη εἰς τὴν Κρήνην τοῦ Ἰδομενέως, ἥτις ἐπανοικοδομήθη συμπληρωθεῖσα ἔναντι τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου.

Εἰς τὰ Χανιά κατηράφθησαν καὶ μετεφέρθη τὸ ὀλικὸν τῶν εἰς τὸ Μουσεῖον χωρὶς νὰ ζητηθῆ προηγουμένως ἡ γνώμη τῆς τοπικῆς Ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου δύο ἐνετικὰ θυρώματα τοῦ Καστελλίου. Διὰ τὴν περίσσωιν τοιχογραφιῶν εἰς ἡρεπυμένων ἐκκλησιδίων ἐδόθη ἡ ἄδεια παρὰ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως νὰ ἀποκολλῶνται καὶ νὰ περισυλλέγωνται αἱ τοιχογραφίαι. Δαπάνη καὶ εἰσηγήσει τῆς Ἐταιρείας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν ἀπεσπάρθη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον διὰ τοῦ Ἀρχιτεχνίτου Ζαχαρία Κανάκη ὀλοκλήρος ὁ τοιχογραφημένος θόλος τῆς βομβαρδισθείσης μικρᾶς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας Καρδιωτισσας παρὰ τὸ Καστέλλι Πεδιαῶδος.

Διὰ δαπάνης τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως ἐσυνεχίσθησαν χωρὶς νὰ περατωθῶν αἱ ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τοῦ ὀραίου ἀναθροτηρίου μετὰ μωσαϊκῶν τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν ἢ πρώτων βυζαντινῶν χρόνων τὸ εὐρισκόμενον εἰς τὸ χωρὶον Λιμὴν Χερσονήσου, τῆς ἐργασίας ἐκτελεσθείσης διὰ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων.

Ὡς πρὸς τὰ Τουριστικὰ ἔργα εἰς τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους ἐπετεύθη ἐπίσης σημαντικὴ πρόοδος. Ἐπιβλέπωντος τοῦ Νομομηχανικοῦ κ. Λασιθιωτάκη ἐγένετο ἡ ἐπέκτασις τοῦ Τουριστικοῦ Ξενῶνος Φαιστοῦ κατὰ τρόπον ἐξυπηρετοῦντα μεγαλυτέρας ὁμάδας περιηγητῶν. Κατεσκευάσθησαν νέαι δεξαμεναὶ καὶ προσεβλήθη ὁ ἠλεκτροφωτισμὸς τοῦ περιπτέρου. Σημαντικὸν εἶναι ἐπίσης ὅτι ἐξηραλίθη ὁ ἐξοπλισμὸς τούτου διὰ νέων ἐπίπλων παρεχόντων πλήρη ἄνεσιν. Ἡ κατασκευὴ τῆς τουριστικῆς διακλαδώσεως κατέστησε λίαν εὐχερῆ τὴν προσέλασιν τῶν περιηγητῶν μέχρι τοῦ διασέλλου τοῦ λόφου ὀπου τὸ Ἀνάκτορον. Ἐν Κνωσῶν κατεσκευάσθησαν συμπληρωματικὰ ἔργα εἰς τὸ Ἀνακτορῆριον τῶν ἐπισκεπτῶν καὶ ἐν γένει διὰ τὸν ἐξωραϊσμὸν τῆς εἰσόδου πρὸς τὸ Ἀνάκτορον. Συνεπληρώθη ἐπίσης δαπάνη τῆς Ἱταλικῆς Ἀρχαιολ. Σχολῆς ἡ ριζικὴ ἐπισκευὴ τοῦ Βασιλείου Μελάθρου τῆς Γόρυνος, τὸ ὀποῖον διηνοκόλυνεν οὕτω ἐφέτος τὰς εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἀρχαιολογικὰς ἐργασίας. Καὶ ἐφέτος δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀξιοποίησις τῆς Ἐπαύλεως Ἀριάδνης ὡς Ξενῶνος τῶν Ἐπιστημόνων λόφῳ τῶν ἀτερμόνων δυσχερεῖων ἐκ τῆς γραφειοκρατίας τοῦ Κέντρου. Ἐν Τυλίσῳ δαπάνη τῶν Τεχνικῶν Ἰνστιτούτων τοῦ Ἰπουργείου Παιδείας καὶ τῆς Κοινότητος Τυλίσου ὀνοδομήθη χωρὶς νὰ περατωθῆ, ὀρατον Ἀνακτορῆριον - Φυλακείον διὰ τοὺς ἐπισκεπτομένους τὰς ἀρχαιοτήτας ἐπισκέπτας.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ λήξαντος ἔτους ὑπῆρξαν λίαν σημαντικά, ἂν καὶ ἡ ἀνασκαφικὴ δρᾶσις ὑπῆρξε μᾶλλον περιορισμένη, διότι οὕτε εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας διετέθησαν ἀξιολόγα κονδύλια ὑπὸ τοῦ Δημοσίου οὕτε δλαὶ αἱ Ἐνάαι Ἀρχαιολ. Σχολαὶ ἐργάσθησαν εἰς ἀνασκαφὰς μεγάλῃς κλίμακος. Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία ἐχρηματοδότησε τὰς περισσότεράς τῶν γενομένων ἐρευνῶν, ἀποδειχθεῖσα καὶ πάλιν ὡς ὁ σπουδαιότερος συντελεστής τῆς προαγωγῆς τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν. Εἰς τὸ Μέγαρον τοῦ Βαθυπέτρου ὁ καθηγ. Σπ. Μαρινᾶτος δὲν ἐσυνέχισε τὴν ἐρευνάν του διότι ἀπησχολήθη κυρίως ἐν Πύλῳ. Ὁ ὑποφαινόμενος ἐξετέλεσε διὰ δαπάνης τῆς Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας τὰς ἀκολουθοῦσας ἐργασίας: Εἰς τὴν ἀρχαίαν πόλιν ἐπὶ τοῦ ὑψώματος Ὀνουθὲ Γουλεδιανῶν Ρεθύμνης, τῆς ὁποίας λανθάνει τὸ ὄνομα (ἐταυτίσθη ὑπὸ τινῶν μὲ τὸν ἀνύπαρκτον Ὅσμιδαν, ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἀρχαίας πόλεως Φαλάννης), ἐμελετήθη κατ' ἀρχὰς ἡ τοπογραφία καὶ ἰδιαιτέρως ἡ ἀρχαία κρήνη καὶ τὸ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως φρούριον. Ἀκολούθως ἀνεσκάφησαν δύο ἐκτεταμέναι οἰκίαι ἀρχαϊκῶν ἐλληνικῶν χρόνων, ἡ πρώτη εἶχε ὀκτὼ δωμάτων εὐρυχῶρων καὶ μετὰ προαυλίου πρὸ τῆς ἐξωθύρας, εἰς ἣν θέσιν εἶχον ἀνευρεθῆ τὰ τεμάχια τῶν σπουδαίων ἀναγλύφων πύθων. Ἐν δωμάτιον εὐρέθη ὑπερπλήρες πύθων (τοῦλάχιστον εἰκοσι) μὲ ἀπλᾶς διακοσμητικὰς ζώνας ὡς καὶ κυλινδρικῶν βάσεων, βασιζουσῶν ἐνιαχοῦ μετρίου μεγέθους ἀγγεῖα. Ὡραία χαλκὴ πρόχυσις σκεύους καταλήγουσα εἰς κεφαλὴν λεαίνης καὶ περίτεχνος λαβὴ μὲ ἐξέχοντα ροδακοειδῆ ἄνθη προήλθον ἐκ τοῦ αὐτοῦ δωματίου, ἐνῶ ἐκ τοῦ γειτονικοῦ περι-συνελέγη εὐρεῖα μαρμαρινὴ λεκάνη μὲ πρόχυσιν μορφῆς κεφαλῆς λέοντος. Τεμάχια τοῦ ἀναγλύφου πύθου ἀνευρέθησαν εἰς τρίτον γειτονικὸν δωμάτιον. Ἐτερον δωμάτιον εἶχε γωνιακὴν κρηπίδα μὲ ἀγγεῖα· ἄλλο ἀπεδείχθη καμαροσκέπαστον ἀφοῦ ἐκ τούτου προήλθε μέγας ἀριθμὸς σφηνοειδῶν λίθων ἐκ καμάρας. Τοῦ ἀναγλύφου πύθου ἀπεκατεστάθη ἕν μέρος: διακοσμεῖται διὰ σφιγγῶν, γρυπῶν, ἐλάφων, λεόντων καὶ ἰσῶν ἵππων καὶ μὲ ζώνην σπειροειδῶν μὲ ἀπολήξεις κεφαλῆς πάνθηρος ἢ λεαίνης. Τῆς δευτέρας οἰκίας (πιθανῶς συνόλου ἐκ δύο συνεχομένων οἰκιῶν) ἀνεσκάφησαν μόνον οἱ περιγραμματοειδῆ καὶ διαχωριστικοὶ τοῖχοι καὶ οὕτω ἀπεδείχθη ἡ ὑπαρξίς δύο παραπλεύρων σειρῶν δωματίων, ἀναπτυσσομένων εἰς μήκος ὄχι μικρότερον τῶν πενήτην καὶ μέτρων. Ἐξήχθησαν δύο ἐνδιαφέροντες πίθιοι, εἰς μὲ ρόδακος καὶ ἄλλος μὲ πρόσωπα ἀνθρώπινα ἐπὶ τῶν λαθῶν. Αἱ οἰκίαι φαίνονται ἀνηκουσαι εἰς τὸ τέλος τοῦ Ζ' καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ΣΤ' π. Χ. αἰῶνος, εἶναι δὲ αἱ μεγαλύτεραι μὲχρι σήμερον ἀνασκαφεῖσαι οἰκίαι ἐκ τῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην. Εἰς ἄλλην περιοχὴν τῆς αὐτῆς πόλεως ἀνεκαλύφθη ἐκτεταμένος γωνιακὸς στερεοβάτης ἐκ μεγάλων λίθων ἄριστα πρὸς ἀλλήλους προσαρμοζομένων· κατ' ἀρχὰς ὑπετέθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ναοῦ, ἡ ἐρευνα ὁμως δὲν ἐπέβεβαίωσε τὴν ὑπόθεσιν ταύτην καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος παραμένει ἄγνωστος ἡ φύσις τοῦ οἰκοδομήματος. Σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἀνακάλυψις ἐκτεταμένης Βασιλικῆς παλαιοχριστιανικῶν χρόνων διακοσμομένης διὰ μωσαϊκῶν ἐκτεινομένων εἰς τὸ κεντρικὸν κλίτος καὶ εἰς δύο διαμερίσματα τοῦ ἱεροῦ καὶ παριστόντων διάφορα διακοσμητικὰ θέματα. Τὸ μήκος τῆς Βασιλικῆς ὑπερβαίνει τὰ 36 μέτρα, τὸ δὲ πλάτος εἶναι περίπου 17 μ. Τὸ μνημεῖον ἀποδεικνύει τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ζωῆς τῆς πόλεως μὲχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΣΤ' μ. Χ. αἰῶνος. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐπερατώθη, ἀπεδείχθη ὁμως ὅτι τὰ κύρια ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ ὁ γλυπτὸς διάκοσμος τοῦ Ναοῦ ἐχάθησαν διὰ παντός. Ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ μέρους τοῦ ἱεροῦ δῆματος ὀικοδομήθη, πιθανῶς κατὰ τὸν Γ' ἢ ΙΑ' αἰῶνα μικρὸν ἐκκλησιδίων.

Δαπάνη ἐπίσης τῆς Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας ἐγένοντο ἀνασκαφικαὶ ἐρευναι πάλιν

ὅπο τοῦ ὑποφαινόμενου εἰς τὴν περιοχὴν Σητείας, συνεχίζουσαι τὴν ἀπὸ δύο ἐτῶν ἀρξαμένην ἐργασίαν. Ἐν πρώτοις ἐπερατώθη ἡ ἀνασκαφὴ τῆς παρὰ τὴν πόλιν τῆς Σητείας Μινωικῆς Ἐπαύλεως. Ἀνεσκάφησαν τὰ ὑπεράνω τῆς δημοσίας ὁδοῦ διαιμερίσματα, τῶν ὁποίων ἓν μετὰ μεγάλου κίονος ἐν τῇ μέσῳ εἶναι ἀξιόλογον· ἡ κλιμακίς ἐπικοινωνίας πρὸς τὰ ὑψηλότερα ταῦτα διαιμερίσματα, τῶν ὁποίων ἓν μετὰ μεγάλου κίονος ἐν τῇ μέσῳ εἶναι ἀξιόλογον· ἡ κλιμακίς ἐπικοινωνίας πρὸς τὰ ὑψηλότερα ταῦτα διαιμερίσματα ἀπεκατεστάθη μὲ ὀκτὼ βαθμίδας. Ἐπίσης ἐξηρηνύθη ὁλόκληρον τὸ ὑπόστρωμα τῆς σημερινῆς ὁδοῦ καὶ ἀπεκαλύφθη σειρά θωματίων, τῶν ὁποίων ἓν ἔχει ἐν τῇ μέσῳ μικρὸν κίονα· τὰ ἀνατολικώτερα εὐρέθησαν κατεστραμμένα κατὰ τὸ ἀνατολικὸν κράσπεδόν των· μικρὸς διάδρομος θέτει εἰς ἐπικοινωνίαν τὰ θωμάτια ταῦτα, ὑπὸ δὲ τὸ δάπεδόν του ἀπεκαλύφθη ὀχετός. Ἐπιμελής ἔρευνα ἐγένετο καθ' ὅλην τὴν ἀνατολικὴν πρὸς τὸν ποταμὸν πρόσσφιν τοῦ μεγάρου. Διὰ ταύτης ἐπεβεβαιώθη ἡ ἀρχικὴ ὑπόθεσις ὅτι τὸ μέγαρον ἦτο παραποτάμιον καὶ ἀνεσκάφη εἶδος προβλήτος προστατευτικῆς τῆς προσόψεως. Τὰ κινητὰ εὐρήματα ὑπῆρξαν ὀλίγα, κυρίως κεραμεικῆ, ἐπιβεβαιούσα τὴν χρονολόγησιν τῆς ἐπαύλεως εἰς τὴν μεταβατικὴν ἐποχὴν ΜΜ IIIβ - ΥΜ Ια. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μαρωνιάς ἀνεσκάφη πολὺ ἐνδιαφέρον ταφικὸν σπήλαιον προανακτορικῶν μινωικῶν χρόνων. Τὸ ἐν ταφικὸν σκάμμα εἶχεν ἀνασκαφῆ παλαιότερον ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ χώρου καὶ εἶχεν ἀποδώσει ἐνδιαφέροντα πῆλινα ἀγγεῖα ρυθμοῦ Βασιλικῆς καὶ ἐν ἡ δύο λίθινα τύπου Μόχλου (νῦν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἁγ. Νικολάου). Τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὸ δευτέρον σκάμμα ἦσαν ἀνάλογα, ἐννέα συνολικῶς ἀγγεῖα, ἄλλα ρυθμοῦ Βασιλικῆς καὶ ἄλλα λίθινα τύπου Μόχλου, δύο ἐλεφάντινες σφραγίδες καὶ μιὰ ψῆφος ἐκ συμπαγοῦς χρυσοῦ. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Ζοῦ Σητείας ἀνεσκάφη μικρὸν ταφικὸν σπήλαιον μὲ ἐπαρχιακὴν γεωμετρικὴν κεραμεικὴν καὶ ἀνεκαλύφθη ἐκτεταμένον κτήριον μὲ πελεκητοὺς ὀγκολίθους, πιθανῶς τῶν ἀρχαίων μεσομινωικῶν χρόνων. Τοῦτου μέρος κατεστράφη κατὰ τὴν διανοίξιν τῆς κοινοτικῆς ὁδοῦ, ἀπομένον ὁμοῦ λείψανα μεγάλης ἐκτάσεως, ἀξία ἀνασκαφῆς· δὲν ἀνεσκάφησαν ὁμοῦ ἐλλείψει χρόνου. Μικρὰ ἔρευνα ἐγένετο ἐπίσης εἰς θέσιν Τίμιος Σταυρός τῆς περιοχῆς Ρούσσας Ἐκκλησιᾶς, ὅπου πρὸ ἐτῶν ἀνευρέθησαν πολλὰ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα πλακίδια, ἀποδεικνύοντα τὴν ὑπαρξίν ὑπαίθριου ἱεροῦ κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς χρόνους (ΣΤ' π. Χ. αἰών). Περιουνελέγησαν πλεῖστα τεμάχια πλακιδίων μὲ ἀναγλύφους παραστάσεις πολοφόρου θεότητος, πολεμιστῶν, γρυπῶν κ.λ.π. καὶ τεμάχια κέρνων. Ἐντὸς τῆς πόλεως Σητείας ἡ ἐκ τῆς τρικυμίας πτώσις τμήματος τοῦ ἀντερεισματικῆς πρὸς τὴν θάλασσαν τοῦ χωροῦ ἀπεκάλυψε τμήμα τοῦ ἱεροῦ ἐκτεταμένης παλαιοχριστιανικῆς Βασιλικῆς· διὰ δοκιμαστικῆς μικρᾶς σκαφῆς ἀπεδείχθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τοῦ νοτίου παστοφορίου. Διακρίνεται νῦν καὶ ἡ εὐρετα ἀψίς. Περιουνελέγη ἐνδιαφέρον τεμάχιον κυκλικῆς μαρμαρίνης τραπέζης ἀγαπῶν, τῆς πρώτης, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἐπὶ τῆς Κρήτης ἀνακαλυφθείσης. Δυστυχῶς ἡ Βασιλικὴ εὐρίσκεται ἰκάνωθεν ὁλοκλήρου σειρᾶς νεωτέρων οἰκιῶν καὶ δὲν δύναται ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἀνασκαφῆ.

Εἰς περιοχὴν μεταξὺ Σουκιάς καὶ Ἀδρομύλων ὑποφαινόμενος ἔσκαψεν ὁλόκληρον σειρὰν τετραγωνικῶν θολωτῶν τάφων ἀνηκόντων εἰς τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς καὶ γεωμετρικοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους. Ἐκ τούτων τρεῖς ἦσαν ἀπομονωμένοι εἰς γειτονικὰ ὑψώματα, δεκατέσσαρες δὲ περιεστοίχισον χαμηλὸν ὕψωμα, εἰς σχετικῶς πικρὴν διάταξιν. Παρὰ τὴν σύλγησιν τῶν περισσοτέρων ἀπεδόθη μέγας ἀριθμὸς ἀγγείων, περίπου διακοσίων, κατὰ τὸ πλεῖστον κοινῶν. Ἐπάρχει ὁμοῦ ἐν ἰδιόρρυθμον τετραγωνικὸν σκεῦος. Πόρπαι ἀνευρέθησαν ἄφθονοι διαφόρων σχημάτων καὶ μεγεθῶν, ἐπίσης δὲ ἱκανὰ κοσμήματα, [περόνια καὶ ὄπλα, κατὰ τὸ

πλείστον σιδηρά. Δύο χρυσοί δακτύλιοι, τρεις σφραγιδολίθοι και εξαρτήματά τινα είναι μεταξύ των ενδιαφερόντων εθρημάτων. Ἐκ τῶν σφραγιδολίθων οἱ δύο (εἰς μετὰ σημείων ἱερογλυφικῶν καὶ ἄλλος μὲ νῆσαν στρέφουσαν τὴν κεφαλὴν) εἶναι ἀναμφισβητήτως μινωικοὶ καὶ ἐπίσης ὁ εἰς τῶν χρυσῶν δακτυλίων μὲ ἑλλειπσοειδῆ σφενδόνην. Εἰς θέσιν Καντέμη Κεφάλαι τῆς περιοχῆς Ἀδρομύλων ἀνεσκάφη ἸΜ ΙΙΙ τάφος μὲ λουτροειδῆ σαρκοφάγον ἐντὸς τῆς ὁποίας φαίνεται ὅτι ἐνεταφιάσθησαν διαδοχικῶς ὄχι ὀλιγώτεροι τῶν πέντε νεκρῶν. Αἱ ταφαὶ συνωδευθήσαν μὲ ὀκτὼ ἕως δέκα ἀγγεῖα, ἓνα πίθον καὶ κοσμήματά τινα μεταξύ τῶν ὀπιθίων εἶναι εἰς χρυσοῦς δακτύλιος μὲ ἑλλειπτικὴν σφενδόνην, εἰς ὠραῖος σφραγιδολίθος, ἐξάρτημα καὶ τινα σφονδύλια. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἀγίου Στεφάνου Σητείας περισυλλέγησαν ἕκ ταφικοῦ σπηλαίου πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα ἐντελῶς ἐπαρχιακῆς ἐμφανίσεως. Εἰς θέσεις Παλιοταβέρνης καὶ Μοναστηράκια Σουκιάς ἀνεσκάφησαν ἐν μέρει δύο μινωικαὶ οἰκίαι ἸΜ Ι χρόνων, τῶν ὁποίων ἡ πρώτη εἶναι ἱκανῶς ἐνδιαφέρουσα, μὲ πολλὰ δωμάτια καὶ μὲ πίθους κομφοῦς, μᾶλλον μικροῦς· ἐντὸς στενοῦ δωματίου ἀνευρέθησαν ἱκανὰ δισκοειδῆ ὑφαντικὰ βάρη καὶ ἐν τῇ δύο μορφῆς σταθμῶν.

Τὰς ἐρεῦνας ταύτας ὑπεβλήθησαν αἱ πληροφορίαι τὰς ὁποίας παρέσχεν ὁ ἐκ Σητείας φιλόμαχος Ἐμμάν. Φυγετάκης, ὅστις καὶ συνώδευσε τὸν Ἐφορον εἰς τὰς ἐξερευνητικὰς ἐκδρομὰς· διὰ τούτων περισυλλέγησαν σημαντικαὶ πληροφορίαι, αἵτινες θὰ κατευθύνουν τὰς μελλούσας ἐρεῦνας, ὡς καὶ διάφορα μικρὰ ἀρχαῖα ἀντικείμενα. Εἰς μίαν τῶν ἐκδρομῶν ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν περιοχὴν Ρουσσας Ἐκκλησιας (θέσις Καστρί) ἀγνωστος ἀκρόπολις ἀρχαίας ἑλληνικῆς πόλεως, διασωζούσης τεῖχης μὲ τετραγωνικοῦς πύργους, λείψανα οἰκοδομημάτων καὶ δεξαμενῶν. Ἐκ ταύτης περισυλλέγη τεμάχιον ἐπιγραφῆς κλασικῶν χρόνων ἐπὶ μέλανος λίθου.

Ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, προκειμένου περὶ τῶν ἐν Τυλίση ἀποκαταστάσεων μνημείων, περὶ τῆς ἐκεῖ γενομένης ἀνασκαφῆς τῶν πλακοστρώτων αὐλῶν καὶ τῆς ἀνακαλύψεως μικρᾶς στοᾶς ἸΜ ΙΙΙ χρόνων. Ἐπίσης ὑπὸ καὶ παρὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τοῦ Μεγάρου Β ἀνεσκάφησαν κτήρια ΜΜ Ι καὶ ἸΜ ΙΙΙ χρόνων.

Εἰς τὴν περιοχὴν Βιάνου καὶ εἰς θέσιν Γαλιανὰ Χαρακία ἐγένετο ἀπαύθη τοῦ Δημοσίου ἀνασκαφῆ συστηματικῆ δύο μεγάλων ταφῶν εἰς κοιλότητος θράχων, οἵτινες ἐκάλυψαν μακρὰν σειρὰν ταφῶν ἐντὸς ἀνεστραμμένων πίθων κατὰ τὴν προανακτορικὴν μινωικὴν ἐποχὴν. Οἱ ἀνασκαφέντες τάφοι εἶναι δύο (Α καὶ Β) καὶ περιεῖχον ὄχι ὀλιγώτεροις τῶν τριάκοντα ταφικῶν πίθων· ὅλοι σχεδὸν εἶναι ἐνὸς τύπου, μὲ μίμησιν ζωνῶν σχοινίων μὲ ἐμπέστον δῆλωσιν καὶ δύο σειρᾶς λαθῶν κατὰ τὴν περιφέρειαν τοῦ εὐρέος χείλους καὶ κατὰ τὴν βάσιν. Τινὲς τῶν ταφῶν εἶχον ἐγκλεισθῆ ἐντὸς δύο ἢ καὶ τριῶν ἀλλεπαλλήλων πίθων. Παρηκολουθῆθη ὁ τρόπος ταφῆς τῶν συνεσταλμένων νεκρῶν ἐντὸς τῶν πίθων. Ἀφθονα ὅσα εἶχον συσσωρευθῆ εἰς τοὺς μεταξύ τῶν πίθων χώρους. Πλήθος κτερισμάτων ἐσυνώδευσαν τοὺς νεκρούς, ἀποτεθέντα ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῶν πίθων. Περισυλλέγησαν ὄχι ὀλιγώτερα τῶν πεντήκοντα λιθίνων ἀγγείων καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς πηλίνων, δύο σφραγίδες, μία κυλινδρική ἐλεφαντίνη καὶ ἄλλη εἰς σχῆμα πεπιεσμένου κυλίνδρου, ἐν ἐγχειρίδιον καὶ λεπταὶ χαλκαὶ βελόναι, ὡς καὶ χαλκοῦς δακτύλιος. Πολλὰ τῶν ἀγγείων εἶναι ἕκ τῶν λεγομένων πρωτομινωικῶν, τινὰ ὅμως φαίνεται νὰ εἶναι τοῦ τύπου τῶν χρονολογουμένων εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν μεσομινωικῶν χρόνων. Φαίνεται ὅτι αἱ ταφαὶ ἐγένοντο εἰς χρόνον σχετικῶς περὶωρισμένον καὶ ἐπομένως ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γίνῃ συμπύκνωσις τῶν προανακτορικῶν μινωικῶν περιόδων. Μία ταφή εἰς μεμονωμένον πίθον φαίνεται μεσομινωικῆ. Ἀνεζητήθη ὁ συνοικισμὸς εἰς τὴν ἐγγύς περιοχὴν ὅπου ὑπάρχουν πηγαὶ ὕδατος. Ἀνεκαλύφθη ὁμοίως μόνον μία μεγαλιθικὴ

οικία τῆς ἀρχῆς τῶν μεσομινωικῶν χρόνων εἰς τὸ ἀμέσως ὑπερκείμενον ὕψωμα· ἐν εὐμέγεθες κυλινδρικών δοχείων προήλθεν ἐκ ταύτης. Ἐπι' εὐκαιρίᾳ ἐγένετο ἀνίχνευσις εἰς τὴν περιοχὴν Χόδρου Βιάννου ὅπου ἤλθον εἰς φῶς ἀνάλογοι τάφοι εἰς πίθους μὲ πρωτομινωικά ἀγγεῖα, ἐπὶ ὑψώματος (Κεφάλι) ὅπου ἐνδιαφέρον ὙΜ III οἶκημα καὶ εἰς θέσιν Ξουαχλάδα, ὅπου προφανῶς ἦτο ὁ ὙΜ I μινωικός συνοικισμός.

Διὰ δαπάνης τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας ἐσυνέχισεν ὁ Ἐπιμελητῆς τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Στυλ. Ἀλεξίου τὴν ἔρευνάν του εἰς θέσιν Κατσαμπὰς Ἡρακλείου πρὸς ἀνέυρεσιν καὶ ἄλλων μινωικῶν λαξευτῶν τάφων, ἀναλόγων ἐκείνων ἀπὸ τοὺς ὁποίους προήλθον τόσον σημαντικὰ εὐρήματα. Ὁ χώρος ἐξηρηνήθη μὲ ἔξαιρετικὴν ἐπιμέλειαν, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκαλυφθῶν ἄλλοι τάφοι. Ἡ ἔρευνα ὅμως ἔφερεν εἰς φῶς ἱκανὰ νεολιθικά λείψανα οἰκημάτων καὶ τινα ἐργαλεῖα λίθινα ὡς καὶ ἄφθονον νεολιθικὴν κεραμεικὴν ἀπεδείχθη δ' οὕτω ὅτι ὁ νεολιθικός συνοικισμός ἐπεξετέλειτο εἰς ὅλην τὴν ἀνατολικὴν κλιτὸν τοῦ λόφου. Πρὸς πάλαια περισυλλογῆς τοῦ πέρυσιν ἀνακαλυφθέντος εἰς ἓνα τῶν τάφων σκελετοῦ μετὰ τῶν λειψάνων τοῦ ξυλίνου φερέτρου του δὲν εὐωδῶθη λόγῳ τῶν καταρρακτωδῶν βροχῶν καὶ αἰφνηθίου ἐπισυμβάντος ἀτυχήματος. Ἡ ἔρευνα ἐπεξετάθη δοκιμαστικῶς καὶ εἰς τὴν περιοχὴν Κατσαμπὰ ὅπου ἀνευρέθη πρὸ ἐτῶν ὁ πώρινος ἄνευ ἐρεσινωτοῦ θρόνος.

Ἀπὸ τὰς ἐν Κρήτῃ ἀνακαταπούσας ξένας Σχολὰς ἡ μὲν Ἀγγλικὴ Σχολὴ δὲν ἐσυνέχισε κατὰ τὸ λήξαν ἔτος τὰς ἐρέυνας τῆς, ἡ δὲ Γαλλικὴ Σχολὴ διὰ τοῦ καθηγητοῦ Pierre Demargne καὶ τῶν ἐταίρων Van Effenterre καὶ Dessene προσέβη εἰς δοκιμὰς τινας, ἐξυπηρετούσας τὴν μελέτην καὶ δημοσίευσιν τοῦ Ἀνακτόρου, τῶν Οἰκιῶν καὶ τῶν Νεκροταφείων.

Ἐυρείας ἀντιθέτως κλίματος ἐργασίας ἐξετέλεσεν ἡ Ἰταλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ διὰ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς κ. Ντόρο Λέβι, τοῦ κ. Μορικόνε, τοῦ τεχνικοῦ κ. Τότι καὶ ἱκανῶν μαθητῶν τῆς εἰς Φαιστόν καὶ Γόρτυνα. Τὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν λίαν σημαντικὰ, κατὰ πολὺ προαγαγόντα τὴν λύσιν τῶν προτεθέντων προβλημάτων τόσον τῆς Μινωικῆς χρονολογίας ὅσον καὶ τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν περίοδον. Ἐξ ἄλλου τὰ εὐρήματα ὑπῆρξαν πλούσιώτατα. Ἐν Φαιστῷ συμπληρωματικὴ ἐργασία ἐγένετο εἰς τὰ κατώτερα στρώματα τῶν δωματίων LIV, LVI, LVII τοῦ παλαιότερου Ἀνακτόρου, ἐκταθεῖσα ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ χώρου τῶν δωματίων τῆς πρώτης φάσεως μετὰ προηγουμένην λίαν ἐπίπονον στερῆσιν ὑπερχρεμαμένων τμημάτων τοίχων τῶν δωματίων τῶν μεταγενεστέρων φάσεων. Τὰ ἀνευρεθέντα κατὰ χώραν ἀγγεῖα, τὰ περισσότερα εἰς θαυμάσιον πολυχρωμικὸν ρυθμόν, εἶναι ἐφάμιλλα τῶν πέρυσιν ἀνευρεθέντων καὶ παρέχουν σειρὰν ὁλόκληρον νέων σχημάτων. Διὰ τούτων τὰ συμπεράσματα τὰ προσελθόντα ἐκ τῶν στρωματογραφικῶν ἐρευνῶν τῶν προηγουμένων ἐτῶν ἐπιβεβαιῶνται καὶ συμπληροῦνται. Μεταξὺ τῶν πηλίνων ἀγγείων διακρίνεται εἰς ὄρατος εὐρύστομος, μᾶλλον μικρὸς πίθος μὲ διακόσμησιν πολυχρωμικῶν σπειρῶν, ἐν σκευῶς λεμβοειδοῦς ἀλλὰ βεθέος σχήματος μὲ ὄραϊαν διακόσμησιν, μεταξὺ δὲ τῶν λιθίνων εἰς κέρνος μὲ κυλινδρικήν κοιλότητα καὶ δύο βαρεῖς λίθινοι λύχνου.

ὑπὸ τῆς αὐτῆς Σχολῆς ἀνεσκάφησαν τὰ ἀποκαλυφθέντα κατὰ τὴν χάραξιν τῆς τουριστικῆς πρὸς Φαιστόν διακλαδῶσεως μινωικά οἰκήματα ἀνήκοντα εἰς τὴν πόλιν· δυστυχῶς, τῆς διανοίξεως τῆς ὁδοῦ γενομένης διὰ μεγάλων μηχανικῶν ἐκσκαφῶν, ἐπροξενήθησαν ὀριζόμεναι ζημίαι εἰς τὰ οἰκήματα ταῦτα. Ἐν τούτων, χρησιμοποίηθῆν κυρίως κατὰ τὴν πρώτην παλαιοανατορικὴν μινωικὴν φάσιν καὶ τὴν δευτέρων νεοανατορικὴν, ἀνευρέθη ὑπερπλήρες πηλίνων σκευῶν πάσης φύ-

σεως, τῶν ὁποίων πολλά ἔχουν τὰ ἀντίστοιχὰ των εἰς τὰ ἀγγεῖα τῆς πρώτης φάσεως τῶν παλαιότερων ἀνακτόρων, ὡς καὶ τῶν νεωτέρων ἀνακτόρων τῆς Φαιστοῦ. Σημαντικοὶ εἶναι δύο ὡσεὶδεῖς πιθίσκοι ρυθμοῦ ἀκιδωτοῦ (barbotine) καὶ εἰς ἄλλος εὐρύστομος ρυθμοῦ χλωρίδος. Ἐξ ἄλλου τὸ οἰκήμα παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον μὲ τὰ πολλά αὐτοῦ θωμάτια μὲ τὴν ιδιόρρυθμον διάταξιν των καὶ παρέχει ἐν τῶν καλυτέρων παραδειγμάτων οἰκίας τῶν παλαιονακτορικῶν χρόνων. Ἐν τῶν θωματίων παρῆχεν ἐμφάνισιν ἐργαστηριακὴν. Εἰς ἄλλην περίοδον ἀνήκει ἕτερον οἰκήμα, ἐπίσης ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον ἀπέδωσε ἀντιπροσωπευτικὴν κεραμεικὴν τῆς τελευταίας φάσεως τῆς ΥΜ ΙΙΙ περιόδου, καὶ τάφος μὲ πρωτογεωμετρικὰ ἀγγεῖα, τῶν ὁποίων μία εὐμεγέθης ὑδρία διακοσμεῖται λαμπρῶς. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ κεραμεικὴ ἀνήκει εἰς περίοδον μετὰ τὸ τέλος τῶν μινωικῶν χρόνων δὲν παρέχει τὴν γνωστὴν ἀπὸ ἄλλα κέντρα ἐμφάνισιν καὶ φαίνεται ὅτι ἐν Φαιστῷ ἐλειτούργησε κεραμεικὸν ἐργαστήριον μὲ σχετικὴν ἀκμὴν.

Λαμπρὰ ὑπῆρξαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῆς Γόρτυρος, ἣτις ἀπέδωκεν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἀρχαίου ναοῦ καὶ τὴν ἀνεύρεσιν καὶ ἄλλων δαιδαλικῶν γλυπτῶν, ὡς καὶ τμημάτων τοῦ πρό τοῦ πολέμου ἀνακαλυφθέντος πωρίνου συμπλέγματος τῆς Κρητικῆς Τριάδος. Ὁ ναὸς ἀπεκαλύφθη δλόκληρος καὶ ἀπεδείχθη ἰδιότυπος. Δυστυχῶς δὲν ἐσώθη παρὰ τὸ κρηπίδωμα τοῦ μὲ διαχωρισμὸν εἰς ἑνέα διαμερίσματα τῶν ὁποίων τὸ κεντρικὸν ἔχει ὀρθογωνίαν κρύπτῃ. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ ναοῦ ἐξηφανίσθη σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου κατὰ τὴν κατασκευὴν ἐκτεταμένης χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Τὰ δάπεδα ταύτης κατεσκευάσθησαν ὑψηλότερα, βαίνοντα ἐπὶ τῶν κρηπίδων τοῦ ναοῦ, ἐξετάθη δὲ καὶ πέραν τῶν ὀρίων τοῦ ἀρχαίου ναοῦ πιθανῶς δ' ἐχρησίμωσεν ἡ παλαιὰ κρύπτῃ ὡς δεξαμενὴ. Πολλὰ τμήματα τῶν γλυπτῶν τοῦ ναοῦ ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς ἀπλοῦν οἰκοδομικὸν ὕλικόν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Ἀνευρέθησαν δύο τεμάχια προφανῶς ἀνήκοντα εἰς τὸ μνημονευθὲν σύμπλεγμα τῆς Κρητικῆς Τριάδος (ἡ πολοφόρος κεφαλὴ τῆς τρίτης θεότητος καὶ τὸ μέσον γυμνοῦ κορμοῦ τῆς μιᾶς θηλέας μορφῆς). Ἐσώθη ἐπίσης τμήμα ἐκ τῆς ἀλλοκότου κεφαλῆς πολὺ μεγαλῶς τέρου δαιδαλικοῦ γλυπτῶ. Ἰπῆρξεν ὁμοῦ ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία τῆς ἀνασκαφῆς ἡ ἀνακάλυψις κρηπιδώματος (ἴσως βωμοῦ) εἰς τὴν ἀμέσως ὑποκειμένην τοῦ ναοῦ ἀπότομον βορείαν κλιτύν, ἐλθόντος εἰς φῶς μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν πελωρίων βράχων· παρὰ τὸ κρηπίδωμα τοῦτο ἀπεκαλύφθη μοναδικῆς σπουδαιότητος ἀποθέτης ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ὁρίου, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐντὸς μελανοῦ στρώματος, περισυνελέγησαν παντὸς εἴδους, πῆλινα κυρίως, ἀναθήματα μορφῆς ἀναγλύφων πλακιδίων ἢ χωριστῶν εἰδωλίων ἢ συμπλεγμάτων. Ταῦτα ἀποτελοῦν τὴν σπουδαιότεραν μέχρι σήμερον εἰς φῶς ἐλθούσαν σειρὰν δειγμάτων ἀρχαίης πηλοπλαστικῆς τόσοσιν διὰ τὴν μεγάλην ποικιλίαν των ὅσων καὶ διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν αὐτῶν τέχνην. Μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξιν ἐν Γόρτυνι ἐνός τῶν σπουδαιότερων πηλοπλαστικῶν ἐργαστηρίων τῆς Ἑλλάδος. Ἀντιπροσωπεύεται ἡ Πότνια Ἐθρῶν, ἡ Κρητικὴ Τριάς τριῶν γυμνῶν γυναικείων μορφῶν θεοτήτων, δίδυμοι γυναικὲς μορφαί, ἄλλαι θεότητες γυμναὶ ἢ ἐνδεδυμέναι, ἡ Ἀθηνᾶ, ὁ Βελλεροφόντης καὶ ἡ Χίμαιρα, γοργόνεια, μορφαὶ πολεμιστῶν, γρύπες καὶ σφίγγες καὶ τινες ἐντελῶς ιδιόρρυθμοι ὄσον καὶ μυστηριώδεις τύποι, ἀσπιδίσκοι, ἱππεῖς ἢ μόνον ἵπποι, θεότητες μὲ κυλινδρικὸν σῶμα κ.λ.π. Πολλὰ τῶν δειγμάτων τούτων φέρουν χρωσιν. Ἐκτὸς τῶν πηλίνων ἀνευρέθησαν καὶ τινὰ χαλκᾶ, μετὰξὺ τῶν ὁποίων εὐμέγεθες εἰδῶλιον θεότητος δαιδαλικοῦ τύπου, ἴσως προσάρτημα σκευῶν, καὶ τινὰ ἐκ πῶρου λίθου ὀχθμοῦ ἐξαιρετικῆς τέχνης. Δὲν ἐπερατώθη εἰσέτι ἡ συγρόλλησις καὶ μελέτη τοῦ ἀφθονωτάτου τούτου ὕλικου. Χρονολογικῶς τὰ ἀνευρεθέντα φαίνεται ὅτι καλύ-

πτουν περίσδον δύο αιώνων (Ζ' και Στ'. π. Χ.). 'Ανευρέθησαν και ώραϊα δείγματα μελανομόρφου κεραμεικής, τινά προερχόμενα προφανώς εξ εισαγωγής εκ τής 'Αττικής, ως και ενδιαφέροντες κέρνοι.

Και ή τύχη έφερεν εις φώς κατά γενομένης καλλιεργητικής και οικοδομικής έργασίας σχεδόν καθ' άπασαν τήν νήσον Κρήτην μέγα πλήθος εθρημάτων κατά τό πλείστον αξιολόγων, τά όποια διαφωτίζουν τήν ιστορίαν και τήν τέχνην τής Μεγαλοννήσου και παρέχουν άφετηρίαν δια μελλοντικής έρευνας. 'Εντός αύτης τής πόλεως 'Ηρακλείου ήλθον εις φώς ρωμαϊκά και βυζαντινά τινά άγγεία τά περισσότερα κατά τάς έργασίας του περιόλου του Μουσείου 'Ηρακλείου. 'Επίσης έρείπια τής Β' βυζαντινής περιόδου και ένετικά δεξαμενάι άπεκαλύφθησαν κατά τήν θεμελιωσιν του νέου μεγάρου τής 'Εθνικής Τραπεζής. Σημαντική ύπήρξεν ή άνευρέσις βυζαντινών νομισμάτων τής β' βυζαντινής περιόδου και, λίαν σπανίων άραδικών νομισμάτων, των πρώτων άνευρισκομένων αντικειμένων τής περιόδου τής 'Αραβοκρατίας εν Χάνδακι. 'Εν Κνωσφ κατά τήν διαπλάτυσιν τής όδου ουχί μακράν του Φυλακείου άνεφάνησαν ισχυρά κτήρια μινωϊκών οικημάτων, ήκκοδομημένα με παλεκητούς λίθους, των όποιων εις έφερε τεκτονικόν σημείον. Δυστυχώς εν μέρος των κτηρίων κατεστράφη προτού προλάβει νά έπέμβη ή 'Αρχαιολ. 'Υπηρεσία. Παρά τους Κουμπέδες 'Ηρακλείου άνεφάνησαν μινωϊκά κτήρια, τά όποια από τά προσαχθέντα όστρακα δέον νά χρονολογηθούν εις τήν ΓΜ I περίσδον. Εις τό χωρίον Γωνίες Μαλεθυζίου άνευρέθη μέγα νεολιθικόν άγγείον και τεμάχιον σφύρας εις Ικανόν βάθος. Δέν έγένετο εισέτι αυτοψία του χώρου. Παρά τό χωρίον 'Αϊτάνια Πεδιάδος άνευρέθη κατά τήν έσκαφήν τάφρου εις τήν περιοχήν Φονιάς μικρός σπηλαιώδης λαξευτός τάφος, όστις απέδωσε τριάκοντα περίπου άγγεία γεωμετρικών χρόνων. 'Ως τεφροδόχος κάλπη έχρησιμοποιήθη εδρύ σκυφοειδές δοχείον. Δύο γεωμετρικά άγγεία, πυξίς και πρόχους, άνευρέθησαν πκρά τό χωρίον 'Αστρίτσι Πεδιάδος. Εις τήν περιοχήν του 'Αρχαλόχωριου περιουελέγη λίθινον άγγείον, εις δε τό γειτονικόν χωρίον Ζίνα Μονοφατσίου γεωμετρικά τινά άγγεία αποδεικνύουν τήν και εκ παλαιότερων εθρημάτων γνωστήν, ύπαρξιν γεωμετρικου νεκροταφείου. Παρά τό χωρίον Τζίγκουνας τής περιοχής Καστελλίου Πεδιάδος άνευρέθη και άλλη κιθωτιόσχημος λάρανα, ήτις περιουελέγη εις τεμάχια όμου μετά τινων άγγείων ΓΜ III χρόνων και τινων ψήφων και σπονδυλίων τά όποια πρέσθωσεν δ ανακαλύψας τους τάφους χωρικός. 'Επ' εθκαιρία τής εκει μικράς ανασκαφής ύπό του 'Εφόρου έγένετο και πάλιν αυτοψία του μινωϊκου συνουικισμού παρά τό χωρίον Βαρθάρω, θέσις Καθουρωτό Χαρράκι, ένθα κατά τό παρελθόν έτος άνευρέθησαν πολλά χαλκά έργαλεία, σμίλαι και πελέκεις. Παρά τό χωρίον Λιλανώ Πεδιάδος άντεγράφη έπιγραφή των ύστέρων ρωμαϊκών χρόνων: "Εθμων 'Αφροδιόφ τφ ιδίφ πατρι μνήμησ χάριν." Άλλη έπιτυμβία έπιγραφή παρά τον Μοχόν Πεδιάδος, θέσις Λυγαρά, έσις ούτω: Χορματίων Μαρφακίφ τφ υίφ μνήμησ χάριν. Εις τήν περιοχήν του Μεγάρου Νίρου άνεκαλύφθη μέγα ύπόγειον κοίλωμα κατά πᾶσαν πιθανότητα λαξευτός τάφος. Δέν έγένετο εισέτι αυτοψία. Παρά τό χωρίον Μαθιά Πεδιάδος και εις θέσιν Σταυρόπλακα άνεκαλύφθησαν εις κοιλότητα ύπό τήν σκέπην βράχων μεσομινωϊκά έντός πίθων ταφαί, αίτινες όμως διαταράχθησαν ύπό των χωρικών. Μέγα πλήθος όστών πληροϋν τάς κοιλότητας, ύπάρχει δε μεγάλη άφθονία όστράκων. Μεταξύ Μαθιάς και 'Αμαριανώ παρά τήν όδόν διακρίνεται όμοιος τάφος ύπό βράχων. Εις θέσιν Λάκκος τής περιφέρειας Μοχού Πεδιάδος άνεφάνη σαρκοφάγος συνοδευομένη ύπό τινων άγγείων και ενός χαλκού μαχαίριου. Παρά τό χωρίον Τεφέλι Μονοφατσίου άνευρέθησαν δύο ενδιαφέροντα πρωτομινωϊκά άγγεία πη-

λινα με γραπτήν γραμμικήν διακόσμησιν. Παρά τὸ χωρίον Κ α σ τ ε λ λ ι α ν ἄ Μονοφατσοῦ, θέσιν Λούτρα, ἀνεκαλύφθη μέγα κτήριον (ἴσως παλαιохριστιανική Βασιλική) με ἐνδιαφέροντα μωσαϊκά ἔχοντα διακοσμητικὰ θέματα κληματίδος, συνδεομένων σπειρῶν κλπ. Οὐχί μακρὰν ὑπάρχει τετράγωνον κτήριον 25 τ. μ. υποδιαιρούμενον εἰς τέσσαρα δωμάτια με θόλους καὶ μικρὰν αἶθουσαν ἐφωδιασμένην δι' ὕδαταγωγῶ (πληροφορίαι διδασκάλου). Ἴσως πρόκειται περὶ ρωμαϊκῶν θερμῶν. Παρά τὸ χωρίον Ρ ο τ ἄ σ ι Μονοφατσοῦ ἀνεκαλύφθη θολωτὸς τάφος πρωτογεωμετρικῶν χρόνων, ὅστις ἔδωκε περὶ τὰ τριάκοντα ἀγγεῖα γνωστῶν τύπων, καὶ δύο πολὺ ἐνδιαφέροντα εἰδῶλια μορφῶν με ἀνυψομένης χεῖρας. Δὲν ἐγένετο εἰσέτι αὐτοψία τοῦ χώρου. Παρά τὸ χωρίον Μ ἄ λ ι α εἰς θέσιν Περθόλια, ὅπου διακρίνεται πολλοὶ τάφοι παλαιότεν σεσυλημένοι, ἀνευρέθη, περισυλλεγείσα διὰ μικρὰς ἀνασκαφῆς τοῦ ὑποφανομένου, λάρναξ τῆς ὁποίας τὸ κάλυμμα ἐκοσμεῖτο κατὰ τὸ ἄκρον τῆς δοκοῦ διὰ ἀνθρωπίνης κεφαλῆς. Μία εἰσέτι λάρναξ κωιδωτίοσχημος εὑρίσκετο εἰς τὸν αὐτὸν τάφον, ὡς καὶ τινα μικρὰ ἀγγεῖα ἐκ τῶν ὁποίων ὁ τάφος χρονολογεῖται εἰς τὴν ὕμ Π ἐποχὴν. Δυστυχῶς αἱ λάρνακες δὲν ἦσαν εἰς καλὴν κατάστασιν διότι εἶχον καταπλακωθῆ ὑπὸ τεμαχίων βράχου ἀποσπασθέντων τῆς ὀροφῆς. Παρά τὸ χωρίον Ἀ φ ρ α τ ἰ ἢ Ζ υ μ π ρ α γ ο ὦ Πεδιάδος ἀνευρέθησαν πίθοι καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, τῶν ὁποίων δὲν ἐξηκριβῶθη εἰσέτι ἡ ἐποχὴ.

Εἰς τὴν Ἀ ν α τ ο λ ι κ ῆ ν Κ ρ ῆ τ η ν ἀνευρέθησαν ἐπίσης ἱκανὰ τυχαῖα εὐρήματα. Παρεδόθησαν εἰς τὴν Συλλογὴν Ἱεραπέτρας τὰ παρὰ τὸ χωρίον Κ α ὄ σ ο ὦ σ ι ἐντός τάφου ἀνευρεθέντα δεκαεννέα ἀγγεῖα (πιθανῶς μινωικῶν χρόνων) καὶ τρεῖς σφραγιδόλιθοι. Εἰς τὴν περιοχὴν Λ α γ ο ὦ Λασθηθίου ἀνευρέθη μικρὸς θησαυρὸς Ἑνετικῶν νομισμάτων τῶν δογῶν Σιγκόνια καὶ Γριμάνι. Παρὰ τὸ χωρίον Σ φ ἄ κ α Σητείας (θέσις Κερατίδι) ἀνευρέθη ὕμ Π Ι Ι τάφος ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξήχθη μία λάρναξ εἰς τεμάχια, ἐνῶ ἡ ἄλλη παραμένει εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐκ τοῦ τάφου προήλθεν καὶ τινα μικρὰ ἀγγεῖα. Εἰς ὄψωμα παρὰ τὴν Ζ ἤ ρ ο ν Σητείας ἐξηκριβῶθη ἡ ὑπαρξίς μεσομινωικοῦ Ἱεροῦ Κορυφῆς μετὰ πηλίνων ἀναθημάτων. Δύο σημαντικὰ ἐπιγραφὰί, μία συνθήκη τῶν πόλεων Ὀλοῦντος καὶ Λατοῦς πῖ θανῶς με τὸν βασιλέα τῆς Περγάμου Εὐμένην τὸν Β' καὶ ἐτέρα, συνθήκη Λατοῦς καὶ Ἱεραπύτης, κατετέθησαν εἰς τὴν Συλλογὴν Ἀγίου Νικολάου προσερχόμεναι ἐξ Ἀ γ ἰ ο ὦ Ν ι κ ο λ ἄ ο ὦ. Ἡ πρώτη ἐδημοσιεύθη ἤδη ὑπὸ τοῦ ὑποφανομένου. Μικρὸν ἀναθηματικὸν ζῶδιον μινωικῶν χρόνων παρεδόθη ὑπὸ χωρικοῦ ἐκ τοῦ χωρίου Ἐ ξ ὦ Μ ο υ λ ι α ν ὶ ν. Ἐνδιαφέρουσα σειρὰ μινωικῶν σφραγιδολίδων, περιάπτων καὶ ἐξαρτημάτων ἠγοράσθη διὰ τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ἐκ Π α λ α ι κ ἄ σ τ ρ ο ὦ. Ἐπίσης ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόπου, ἀποτερισθὲν ἐκ φούρνου, κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ἐνδιαφέρον λίθος (ἴσως ὑπέρθρον) με χαρακτὰς παραστάσεις ζώων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μινωικῶν χρόνων. Ἄλλα μικρὰ ἀντικείμενα περιουλεῖσθαι ἐκ Π ρ α ἰ σ ο ὦ, μετὰ τῶν ὁποίων τὰ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα εἶναι πῆλινον πλαστικὸν ἀγγεῖον μορφῆς νήσσης ἀνατολιζούσης ἐποχῆς καὶ πηλίνην κρεάγγρα ἑλληνικῶν χρόνων. Ἐκ Τ ο υ ρ τ ο ὦ λ ο ν ἠγοράσθη μακρὸν ἐγχειρίδιον ὕμ Π Ι Ι χρόνων. Ἐκ Σ υ κ ι ἄ ς, θέσις Μοναστηράκια, ἠγοράσθη χαλκοῦς δίστομος μινωικὸς πέλεκυς. Ἐκ Λ ι θ ι ν ὶ ν Σ η τ ε ἰ ἄ ς ἀπεκτηθήσαν ἐπίσης δι' ἀγορᾶς δύο μινωικοὶ σφραγιδόλιθοι. Ἐκ Ζ ο ὦ Σ η τ ε ἰ ἄ ς ἀπετελιχίσθη ἐκ τοῦ μικροῦ ναοῦ τῆς Παναγίας ἐνεπίγραφος πλάξ με καλενθάριον, περιέχον τοὺς κύκλους ἡλίου καὶ σελήνης (ἔτος 1609).

Εἰς τὴν Δ υ τ ι κ ῆ ν Κ ρ ῆ τ η ν, μάλιστα εἰς τὸν Ν ο μ ὸ ν Ρ ε θ ὺ μ ν η ς, ἀνευρέθησαν τυχαίως ἐπίσης ἀξιόλογοι ἀρχαιότητες. Ἐξ Ἐ λ ε ὗ θ ε ρ ὶ ν ὶ ν, θέσις Σατῆνη, προήλθεν ἐνδιαφέρουσα στήλη πολεμιστοῦ τῶν πρώτων κλασικῶν χρόνων, ἑλλι-

πής τὸ ἄνω αὐτῆς τμήμα. Ἡ στήλη παρέμεινεν, ὡς φαίνεται, ἡμιτελής, ἐμφανίζουσα σχεδὸν ἐπιπεδὸ γλυφὸν ἔργασίαν. Ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχαίας πόλεως προέρχεται μαρμαρίνον σύμπλεγμα μεθυσμένου Διονύσου ὑποδασταζομένου ὑπὸ νεαροῦ σατύρου ρωμαϊκῶν χρόνων· ἑμοῦ ἀνευρέθη ἐπὶ κρανὸν κορινθιαζὸν παραστάδος. Ἐκ Πίκρι Μυλοποτάμου περιουλεγγήσαν περίπου δέκα ἄγγεια ἐκ ρωμαϊκοῦ τάφου. Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Σταυρωμένου προέρχεται τὸ κάτω ἡμισυ κορμοῦ γυμνῆς γυναικός. Εἰς τοὺς Ἀποστόλους Ἀμαρίου, θείσις Ἁγ. Φωτεινῆ, ἀνευρέθησαν καὶ παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου, ἀναθηματικὸν πλακίδιον μὲ ἀνάγλυφον οὗς, κεφαλὴ εἰδωλίου πηλίνου καὶ εἰδῶλιον γυναικὸς ἀκέφαλον μετὰ αἰγάργου παρὰ τοὺς πόδας (Βριτομάριος Ἰωσ). Ἐξ Ὀνουθῆ Γουλεδιανῶν ἠγοράσθησαν δύο μινωικοὶ σφραγιδολίθιοι καὶ μινωικὸν χαλκοῦν ζώδιον. Παρὰ τὸ χωρίον Ἀση Γωνιὰ Ρεθύμνης ἀνευρέθη ἀνάγλυφον, ἴσως ἑλληνικῶν χρόνων, παριστῶν γυναῖκα κρατοῦσαν κλάδον ἐλαίας πρὸς ὃν κατέρχεται, ραμφίζον τοῦτον, πτηνόν. Παρὰ τῆς προσπαθείας τῆς Ἀρχαιολ. Ὑπηρεσίας δὲν κατέστη δυνατόν νὰ περιυλλεγῆ τοῦτο, ἀπεμπωληθὲν ὑπὸ τοῦ εὐρόντος. Πλησίον τοῦ χώρου ἔνθα ἀνευρέθη τὸ ἀνάγλυφον ὑπάρχουν ταρικοὶ θάλαμοι μὲ ἐπιχρίσματα, πιθανῶς ἀνήκοντες εἰς ἑλληνορωμαϊκοὺς χρόνους. Εἰς τὸ Μουσεῖον Ρεθύμνης κατετέθησαν πολλὰ νομίσματα δωρηθέντα ὑπὸ τοῦ κ. Καούνη καὶ προσερχόμενα ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ πατρὸς του. Ἐπὶ ἰδιώτου κατετέθησαν ἐπίσης ὠρισμένα μικρὰ ἀντικείμενα: κεφαλὴ μαρμαρίνη γυναικὸς (ἴσως Ἀφροδίτης), μικρὸς χαλκοῦς πετρωτὸς Ἐρωτος, πηλίνη πυξίς, χαλκοῦν κάτοπτρον καὶ πήλινος κύαθος. Εἰς τὸ Μουσεῖον Χανίων κατετέθησαν ὑπὸ ἰδιώτου δύο δακτυλιόλιθοι μὲ παράστασιν κεφαλῆς ἐντός πλοίου καὶ κυνὸς τρέχοντος. Παρὰ τὸ Πλατάνι τῆς Σούδας, θείσις Γρᾶς Λιμνιωνάρι, ἀνευρέθη κατὰ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐκτεταμένον ρωμαϊκὸν κτήριον μὲ τρία διαμερίσματα διαστάσεων ἐκάστου 6 X 3 μ. Ἐν τούτων ἐπικοινωνεῖ μὲ κοιλότητα δεξιᾶμενῆς διὰ πηλοσωλήνης· τὸ μεσαῖον ἔχει κόγχην καὶ τρεῖς βαθμίδας, ὡς καὶ δύο καθέτους σωληνώσεις· τὸ νοτιώτερον διασώζει μέρος ὑποκαύστων· ἐκ τῆς περιγραφῆς τῶν κτηρίων ὑπὸ τοῦ ἐπισκεφθέντος ταῦτα ἐπιμελητοῦ κ. Δημ. Μαρουλάκη φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ ρωμαϊκῶν θερμῶν.

Τέλος εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου κατετέθη ἐκ κατασχέσεως, ἄγνωστον πόθεν προσερχόμενον, ἀργυροῦν τετράδραχμον Βασιλέως Ἀλεξάνδρου.

Ν. ΠΛΑΤΩΝ

Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων Κρήτης